

Jarosz, Dariusz

Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948-1956

Mazowieckie Studia Humanistyczne 4/2, 105-140

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dariusz Jarosz

GLÓWNE KIERUNKI DZIAŁALNOŚCI PAŃSTWA W ZAKRESIE STALINIZACJI WYCHOWANIA DZIECI W POLSCE W LATACH 1948–1956

Dotychczasowe badania nad problematyką losów polskiej oświaty i wychowania w okresie stalinowskim koncentrowały się w przeważającej mierze na analizie treści nauczania i celów ideologicznych zmian w systemie oświatowym. Rządziej przedmiotem wnikliwych studiów były sposoby realizacji owych celów, w tym konkretne przedsięwzięcia państwa w tym zakresie¹.

W artykule pragnę przedstawić główne kierunki działań władz państwowych w dziedzinie wychowania dzieci w latach 1948–1956. Chodzi przede wszystkim o wskazanie na wysiłki zmierzające do zmiany dotychczasowych zasad funkcjonowania przedszkoli, szkół podstawowych oraz innych placówek szeroko pojętej opieki nad dzieckiem. Nie jest przedmiotem moich zainteresowań analiza postaw i zachowań wywołanych tymi działaniami; badania tego typu wymagają dużo szerszej i rozleglejszej kwerendy nie tylko w archiwach centralnych, ale również terenowych.

Autorzy zajmujący się problematyką oświatową w większości² są zgodni co

¹ Zob. m.in.: F. Mielczarek, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Opole 1997; B. Potyrała, *Oświata w Polsce w latach 1949–1956*, Wrocław 1992, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 1229, Prace Pedagogiczne LXXXIV; *idem*, *Środowisko nauczycielskie w Polsce w pierwszym powojennym dziesięcioleciu*, „Przełęcz Historyczno-Oświatowy” 1991, nr 3–4, s. 149–167; C. Lewandowski, *Początki likwidacji niezależności szkoły polskiej po wyborach sejmowych w 1947 r.*, „Dzieje Najnowsze”, 1997, nr 4, s. 57–71; Z. Mazur, *Obraz Niemiec w polskich podręcznikach szkolnych do nauczania historii 1945–1989*, Poznań 1995; W. Theiss, *Dzieci i młodzież – przeciwnicy stalinowskiego reżimu*, „Kultura i Edukacja” 1996, nr 1, s. 95–106; A. Radziwiłł, *Ideologia wychowawcza w Polsce w latach 1948–1956 (próba modelu)*, Warszawa 1981; B. Jakubowska, *Przeobrażenia w szkolnej edukacji historycznej w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1986.

² C. Lewandowski (*op.cit.*) uważa, iż naciski polityczne na oświatę wyraźnie zwiększyły się po wyborach sejmowych 1947 r., czego widowym efektem były przede wszystkim czystki kadrowe wśród nauczycieli i administracji szkolnej oraz początki zmasowanej indoktrynacji ideologiczno-politycznej. Podobnie – zob. J. Jakubowski, *Polityka oświatowa Polskiej*

do tego, że w 1948 r. władze komunistyczne postanowiły nasilić indoktrynację marksistowską w dziedzinie oświaty i wychowania.

Ważny etap na tej drodze stanowiła krajowa narada aktywu oświatowego Polskiej Partii Robotniczej (PPR) 30 października 1948 r. Zdecydowano na niej, że zaostrzona „walka klasowa” w oświacie będzie oznaczać wypieranie z treści nauczania i wychowania „elementów ideologicznie i klasowo obcych oraz przełamywanie upośledzenia młodzieży robotniczej i chłopskiej w dostępie do szkół wszystkich szczebli”. Odbyta 15 listopada 1948 r. krajowa narada aktywu oświatowego Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) domagała się m.in. organizacyjnej i programowej przebudowy Związku Harcerstwa Polskiego, rewizji programów i podręczników, spopularyzowania idei szkolnictwa świeckiego i upaństwowienia wszystkich szkół³.

W listopadzie 1948 r. Ministerstwo Oświaty wydało specjalne wytyczne dla autorów pracujących nad projektami nowych programów szkolnych. Zdecydowano, że najważniejszym kryterium doboru i selekcji materiału będzie przyjęcie marksizmu-leninizmu jako filozoficznej, poznawczej, wychowawczej i metodologicznej podstawy prac programowych. Ponadto postanowiono odrzucić jako „z gruntu fałszywy, pokutujący w naszych pracach programowych, stosunek do tzw. kultury zachodniej, jakoby przodującej i do tzw. kultury wschodniej, jakoby uboższej i zacofanej”. Polecano szerzej czerpać materiał programowy z osiągnięć nauki i sztuki radzieckiej, rozwijać miłość do Polski Ludowej, uwzględniać treści związane z „aktualnie najważniejszym frontem walki o socjalizm”⁴.

Jednym z efektów takiego określenia celów polityki w zakresie wychowania dzieci była reinterpretacja dotychczasowej tradycji pedagogicznej. Jej przejawem była krytyka dorobku Janusza Korczaka jako przepojonego „duchem reformizmu i ugody klasowej” i przyjęcie kolektywistycznych koncepcji radzieckich najpełniej sformułowanych przez Antona Makarenkę⁵.

Przemiany organizacyjne

Aby osiągnąć zamierzone cele podjęto wiele działań o charakterze organizacyjnym. Służyły one przede wszystkim uzyskaniu przez państwo większej niż dotychczas kontroli nad instytucjami zajmującymi się wychowaniem dzieci. W polskiej rzeczywistości końca lat czterdziestych oznaczało to przede wszyst-

Partii Robotniczej 1944–1948, Warszawa 1975, s. 239–277. Wydaje się jednak, że w 1948 r. – o czym piszę dalej – rozpoczęła się zmasowana, wielokierunkowa ofensywa wychowawcza; zarysowane wcześniej idee poczęły być realizowane z wielkim nakładem sił i środków.

³ *Historia wychowania. Wiek XX*, pod red. J. Miąso, Warszawa 1984, s. 353–354.

⁴ *Ibidem*, s. 354–355.

⁵ A. Lewin, *Ogólne założenia systemu wychowawczego (Uwagi na marginesie analizy poglądów Korczaka i Makarenki)*, „Wychowanie w Zespole”, nr 2 z lutego 1952 r.

kim przejmowanie placówek oświatowych i zakładów opieki nad dziećmi prowadzonych przez organizacje społeczne, w tym kościelne. Odbywało się to głównie przez zwiększenie kompetencji Ministerstwa Oświaty.

Już na przełomie 1947/1948 r. został przyspieszony proces upaństwowiania i likwidacji społecznych (w tym zakonnych) domów dziecka. W 1949 r. po rozwiązaniu Centralnego Komitetu Opieki Społecznej (CKOS) Ministerstwo przejęło (lub czyniły to według jego dyspozycji związki samorządowe lub organizacje społeczne) placówki opiekuńczo-wychowawcze Komitetu dla dzieci w wieku 3–18 lat⁶. W drugim kwartale tego roku podporządkowało ono sobie 66 domów dziecka CKOS i Towarzystwa Wiosek Kościuszkowskich. W 1950 r. zakończyło przejmowanie domów dziecka prowadzonych przez Związek Inwalidów Wojennych i Związek Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD). 31 grudnia 1953 r. było 328 państwowych domów dziecka, z liczbą 29311 wychowanków. Szybka likwidacja domów zakonnych, zwłaszcza w latach 1949–1950 odbywała się kosztem pogorszenia warunków życia ich wychowanków. Dla tworzonych państwowych domów dziecka brakowało kredytów inwestycyjnych, część budynków dotychczas funkcjonujących placówek została przejęta przez inne instytucje na biura, mieszkania itp.⁷

11 września 1951 r. ukazała się instrukcja ministra oświaty o przejściu przez podporządkowane mu wydziały oświaty trzech istniejących Pałaców Młodzieży (w Katowicach, Szczecinie i Domu Kultury Dzieci w Warszawie na Kole), prowadzonych przez Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD) i 81 domów harcerza kierowanych przez Związek Młodzieży Polskiej (ZMP)⁸.

Po 1950 r. i wprowadzeniu terenowych organów jednolitej władzy państwowej państwo przejęło zadania w zakresie opieki i wychowania dzieci realizowane dotychczas przez organy samorządu. Zlikwidowano Towarzystwo Burs i Stypendiów, rozwiązano Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy, włączając prowadzone przezeń ogniska wychowawcze do ogólnej sieci państwowych domów dziecka. Podobny los spotkał Towarzystwo Gniazd Sierocych⁹.

⁶ *Komunikat w sprawie przejścia CKOS-u*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 4, z 3 maja 1949 r., poz. 67

⁷ Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), Ministerstwo Oświaty (dalej – MO) 17, Analiza i ocena pracy domów dziecka przedstawiona na posiedzeniu Kolegium Ministerstwa Oświaty 23 grudnia 1953 r., s. 439; AAN, Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej – KC PZPR) 237/XVII-92, Materiał dotyczący sytuacji w domach dziecka z 1951 r., s. 5; AAN, MO 3585, Analiza wykonania planu pracy za 1953 r. przez Departament Opieki nad Dzieckiem, s. 209.

⁸ AAN, MO 3602, Instrukcja Ministra Oświaty z 11 września 1951 r. (nr Op 4-4541/51) w sprawie przejścia i prowadzenia Pałaców Młodzieży, Domów Kultury Dzieci i Domów Harcerza, s. 5; zob. również: „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 15, z 11 września 1951 r., poz. 200.

⁹ A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983, s. 90.

Zgodnie z etatystycznymi koncepcjami Ministerstwo Oświaty rozbudowywało sieć państwowych (do pewnego czasu również TPD-owskich) szkół i przedszkoli kosztem prowadzonych przez organizacje wyznaniowe¹⁰.

Ambitne plany państwowe w zakresie opieki nad dzieckiem nie zostały w pełni zrealizowane. Zgodnie z założeniami planu sześcioletniego w Polsce w 1955 r. miało działać 688 domów dziecka i pogotowi opiekuńczych dla 53 100 dzieci, 16 840 placówek różnych form wczasów dziecięcych dla 1 375 000 dzieci, 4150 świetlic i ogrodów jordanowskich dla 365 000 dzieci, 110 domów wczasów dziecięcych dla 61 600 dzieci i 118 zakładów specjalnych dla 11 400 dzieci. Faktycznie w 1955 r. działało: 324 domy dziecka z 33 057 wychowankami, 25 domów wczasów dziecięcych z 15 000 dzieci (w ciągu roku), a 636 000 dzieci i młodzieży zostało objętych akcją wczasów letnich¹¹.

Inną konsekwencją narastania procesów stalinizacyjnych w warunkach „zimnej wojny” było zerwanie kontaktów z zachodnimi organizacjami zajmującymi się opieką nad dziećmi. W maju 1949 r. zakończyła pracę w Polsce Rada Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych. Dysponowała ona funduszami pounrowskimi. W wyniku działalności skupionych w niej towarzystw charytatywnych dostarczono do Polski pomoc wartości 75 mln dolarów amerykańskich w gotówce i towarach. Była ona skierowana głównie do polskich matek i dzieci¹².

Stalinizacja wychowania spowodowała również zmiany organizacyjne w zakresie funkcjonowania ideowych organizacji społecznych w środowiskach dziecięcych. Oznaczało to wyeliminowanie ze szkół i innych instytucji państwowych pracujących wśród najmłodszych możliwości funkcjonowania organizacji o ideologii innej niż narzucona przez państwo. Dotyczyło to zwłaszcza stowarzyszeń katolickich. Najważniejszą organizacją ideową, dopuszczoną do działania na terenie szkół podstawowych było poddane mocnej indoktrynacji i „oczyszczone” z „wrogich elementów” harcerstwo, podporządkowane ZMP¹³.

¹⁰ Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972, s. 37.

¹¹ J. Woszczak, *Piętnaście lat opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, „Chowanna”, z. 1/2 ze stycznia–lutego 1959 r., s. 63–64.

¹² AAN, MO 4073, Sprawozdanie z zebrania Rady Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych w Polsce 4 maja 1949 r., s. 57.

¹³ Zob. Zarządzenie Ministra Oświaty z 6 września 1950 r. (nr II W-4758/50) w sprawie organizacji harcerstwa w szkołach ogólnokształcących, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 17, z 12 września 1950 r., poz. 220; T. Biedroń, *Organizacje młodzieży katolickiej w Polsce w latach 1945–1953*, Kraków 1991; K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa w 1956 roku*, Warszawa 1996, s. 31–62; jak podaje ten ostatni autor (s. 48–49) do końca 1949 r. obsadę zasadniczych funkcji w komendach chorągwi zmieniono w 90%, a wiosną 1950 r. 69% etatowej kadry ZHP legitymowało się najwyższym rocznym stażem organizacyjnym. Sposób postępowania władz w stosunku do ZHP ustaliło Biuro Polityczne KC PZPR na posiedzeniu 8 czerwca 1950 r., konkretyzując wówczas wnioski zawarte w rezolucji komisji BP powołanej 13 stycznia 1949 r. Postanowiono, iż za całokształt pracy harcerstwa

Obok upaństwowienia instytucji oświatowo-wychowawczych istotnym celem działań władz stalinowskich była rozbudowa pracy pozalekcyjnej i pozaszkolnej z dziećmi i młodzieżą. Chodziło nie tylko o stworzenie szerszych możliwości indoktrynacji, ale również alternatywy dla chuligaństwa i działalności podziemnej. W 1950 r. według danych Wydziału Oświaty KC PZPR liczba młodzieży w nielegalnych organizacjach w porównaniu z 1949 r. wzrosła o 260%; w tej liczbie 25% stanowiła młodzież szkolna¹⁴. Od 1948 r. coraz bardziej podporządkowywana państwu akcja wczasów letnich dla dzieci i młodzieży¹⁵ miała – zgodnie z wytycznymi ministra oświaty Stanisława Skrzyszewskiego – nie tylko zapewniać im zabawę i wypoczynek, ale także zawierać elementy ideologiczne¹⁶.

Priorytety klasowe

Obowiązująca polityka oświatowo-wychowawcza zakładała większe niż wcześniej zróżnicowanie w traktowaniu dzieci i ich rodziców w zależności od pochodzenia społecznego i realizacji przez nich aktualnych celów państwa.

29 maja 1948 r. został wydany okólnik Ministerstwa Oświaty w sprawie opieki nad młodzieżą chłopską i robotniczą zamierzającą się kształcić w szkołach

odpowiedzialny będzie ZMP. W tym celu zdecydowano się na włączenie ogniw kierowniczych harcerstwa do odpowiednich zarządów ZMP. Uznano za konieczne przygotowanie dla harcerstwa kadry instruktorskiej. W szkołach powyżej 150 dzieci miał być to pełnoetatowy pracownik, w mniejszych – nauczyciel o odpowiedniej zniżce godzin. Ustalono, że w roku szkolnym 1950/1951 powinna powstać milionowa organizacja harcerska, a w roku szkolnym 1952/1953 powinna ona objąć większość dzieci ze szkół podstawowych – zob. AAN, KC PZPR, 1638, mikr. 2820/1, Projekt uchwały Biura Organizacyjnego KC PZPR o pracy organizacji harcerskiej, s. 159–160; zob. również: AAN, KC PZPR, 1634, Projekt organizacji Związku Harcerstwa Polskiego, s. 27.

¹⁴ AAN, KC PZPR, 237/XVII-168, Notatka informacyjna Wydziału Oświaty KC PZPR o pracy pozalekcyjnej i pozaszkolnej [1952], s. 14–17.

¹⁵ AAN, MO 3889, Zarządzenie Ministra Oświaty z 25 marca 1948 r. (nr VII Op-866/48) o powołaniu Komisji do Spraw Wczasów Letnich dla Dzieci i Młodzieży w 1948 r. wydane w porozumieniu z ministrami: Administracji Publicznej, Apropowizacji, Komunikacji, Kultury i Sztuki, Pracy i Opieki Społecznej, Przemysłu i Handlu, Rolnictwa i Reform Rolnych, Zdrowia, Ziemi Odzyskanych, s. 49; Uchwała nr 146 Rady Ministrów w sprawie powołania Pełnomocnika Rządu do Spraw Wczasów Letnich, „Monitor Polski”, nr A-30, z 1951 r., poz. 379. Organizacja placówek wczasowych została uzależniona od pozytywnej opinii władz oświatowych.

¹⁶ AAN, MO 3588, Protokół z konferencji przedstawicieli KOS i Naczelników Wydziałów Opieki nad Dzieckiem, poświęconej omówieniu zagadnienia wczasów letnich dla dzieci i młodzieży, która odbyła się 28 lutego, s. 141–144. Kontrolę nad akcją wczasową miała zapewnić podporządkowana Ministerstwu Oświaty Komisja do Spraw Wczasów Letnich dla Dzieci i Młodzieży utworzona 25 marca 1948 r. Zob. Zarządzenie Ministra Oświaty z 25 marca 1948 r. (nr VII Op-866/48), „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 3 z 12 kwietnia 1948 r., poz. 48.

średnich, powołujący Społeczno-Pedagogiczne Komisje Kwalifikacyjne decydujące o przyjmowaniu kandydatów do klas 8 i 9, a 1 czerwca 1948 r. odpowiednia instrukcja w tej sprawie. Zgodnie z tymi regulacjami pierwszeństwo w przyjęciach do szkół ogólnokształcących stopnia licealnego uzyskały dzieci robotników, chłopów małorolnych i średniorolnych, nauczycieli i inteligencji pracującej¹⁷.

W odniesieniu do przedszkoli taki układ priorytetów znalazł wyraz w ustalanych kryteriach ich tworzenia i selekcji wychowanków. Pismo okólne Departamentu Urządzeń Kulturalnych i Socjalnych Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z 8 kwietnia 1950 r. zawierało zapis, iż pierwszeństwo w przyjęciach do żłobków i przedszkoli powinny mieć dzieci matek i ojców samotnie wychowujących swe potomstwo, jedynych żywicieli rodziny oraz dzieci „ze złych warunków mieszkaniowych i z rodzin wielodzietnych”¹⁸.

Ministerstwo Oświaty w 1951 r. przyjęło zasadę, że przedszkola w Polsce Ludowej pozwalają kobiecie – matce „na równi z mężczyzną stanąć do produktywnej pracy, podnosząc godność kobiety i wyzwalając nowe siły do produkcji”. Zgodnie z obowiązującymi regulacjami były one organizowane przede wszystkim w miastach i osiedlach robotniczych, a na wsi – w Państwowych Gospodarstwach Rolnych (PGR), Państwowych Ośrodkach Maszynowych (POM) i spółdzielniach produkcyjnych. Ustalono, że tam zostaną rozbudowane przedszkola pracujące przez dziewięć godzin; w mieście w takim wymiarze miały one pracować przez cały rok, w spółdzielniach – w okresie pilnych prac polowych¹⁹.

W 1952 r. postanowiono, że dzieci matek pracujących będą miały zapewnioną pełną dziewięciogodzinną opiekę i trzykrotny posiłek, natomiast potomstwo matek niepracujących będzie przebywać w przedszkolu tylko przez pięć godzin i otrzyma tylko jeden posiłek. W przedszkolach tzw. mieszanych, tzn. skupiających dzieci matek pracujących i niepracujących, praca miała być organizowana w ten sposób, iż te drugie dzieci miały przychodzić do przedszkola po śniadaniu i wychodzić po pięciu godzinach. Jak twierdziła Ewa Neyowa, naczelnik Wydziału Przedszkoli Ministerstwa Oświaty, „Takie ustawienie jest słuszne i sprawiedliwe i stanowi dla matki zachętę do pracy zawodowej”²⁰. Intencją wprowadzenia takiego rozwiązania było również – jak stwierdzono w notatce Mini-

¹⁷ Zob. „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 6 z 1948 r., poz. 112 i 116; C. Lewandowski, *Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych*, Wrocław 1993, s. 120–121.

¹⁸ Pismo okólne Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego (dalej – PKPG), Departament Urządzeń Kulturalnych i Socjalnych z 8 kwietnia 1950 r. (znak SO4D-08-6) w sprawie kwalifikowania do żłobków i przedszkoli, „Biuletyn Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego”, nr 8 z 25 kwietnia 1950 r., poz. 116.

¹⁹ Zob. AAN, MO 14, Wytyczne do budżetu [Ministerstwa Oświaty] na 1951 r.. Materiał na Kolegium Ministerstwa Oświaty 9 sierpnia 1950 r., s. 205.

²⁰ E. Neyowa, *Zadania wychowania przedszkolnego na rok 1952*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 8 z kwietnia 1952 r.

sterstwa Oświaty z 27 czerwca 1952 r. – „stworzenie” dla matek niepracujących „stałego dopingu, a nawet moralnego przymusu do przystępowania do pracy”²¹.

Zgodnie z tymi wytycznymi były opracowywane instrukcje dotyczące organizacji przedszkoli. Zapewniały one pierwszeństwo w korzystaniu z nich przez dzieci rodziców pracujących w uspołecznionych zakładach pracy, w tym przede wszystkim samotnych matek i ojców pracujących, a na wsi – dzieci robotników rolnych zatrudnionych w PGR-ach, POM-ach, Spółdzielczych Ośrodkach Maszynowych (SOM) i innych zakładach pracy, dzieci chłopów zrzeszonych w spółdzielniach produkcyjnych, a następnie małorolnych i średniorolnych²². I chociaż wcielenie tych zasad w życie okazało się bardzo trudne (w przedszkolach w 1952 r. miało pozostawać około 40% dzieci matek niepracujących²³), to świadczą one przecież nie tylko o intencjach władz państwowych, ale również konkretnych wysiłkach podejmowanych dla ich realizacji²⁴. Zgodne z logiką syste-

²¹ AAN, MO 1493, Notatka w sprawie przekształcenia przedszkoli w miastach i osiedlach robotniczych wyłącznie dla dzieci matek pracujących, Warszawa 27 czerwca 1952 r., s. 58.

²² Zob. m.in. Instrukcja z 19 kwietnia 1951 r. (nr IIWP-2672/51) w sprawie organizacji przedszkoli, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 8 z 20 kwietnia 1951 r., poz. 86; Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1952/1953 w szkołach i zakładach podległych Ministerstwu Oświaty; załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 8 kwietnia 1952 r. (nr G.M. Prez. – 2210/52) w sprawie organizacji roku szkolnego 1952/1953, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 6 z 24 kwietnia 1952 r., poz. 48; AAN, MO 1484, Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1953–1954 w przedszkolach, s. 2–17; L. Mokrzejcki, J. Żerko, *Koncepcje wychowania przedszkolnego w Polsce Ludowej i ich realizacja*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Pedagogika. Historia Wychowania” 1983, z. 14, s. 142; Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972, s. 54–76. Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z 21 lutego 1951 r. w sprawie zasad korzystania z urzędzeń opieki nad dzieckiem („Biuletyn PKPG”, nr 6, poz. 66 z 15 marca 1951 r.) umożliwiało udzielenie zwolnienia lub ulg w opłatach za korzystanie z przedszkoli, żłobków, świetlic, ogródków jordanowskich, turnusowych domów wczasów dziecięcych i domów zdrowia przede wszystkim dla dzieci chłopów małorolnych i średniorolnych, członków spółdzielni produkcyjnych i przodowników pracy, a w następnej kolejności – dzieci inwalidów i rencistów, sierot i półsierot oraz „dzieci wymagających izolowania od środowiska domowego lub w przypadkach długotrwałej choroby członka rodziny”.

²³ E. Wyżewska, *Przedszkola służą matce pracującej*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 3 z listopada 1952 r.

²⁴ Analizowane dokumenty świadczą, że nie został zrealizowany dyskutowany w czerwcu 1952 r. i wysunięty prawdopodobnie przez urzędników PKPG pomysł przeznaczenia przedszkoli wyłącznie dla dzieci matek pracujących. Uznano, iż może to spowodować odpływ dzieci do prowadzonych przez zakonnice „dzikich przystani dziecięcych” oraz wywołać niezadowolenie „świata pracy” (zwłaszcza górników i ich rodzin, w których kobiety z reguły nie pracowały), a także spowodować zamknięcie wielu istniejących placówek tam, gdzie liczba kobiet pracujących jest niewielka. Zob. AAN, MO 1493, PWRN w Opolu do Ministerstwa Oświaty 24 czerwca 1952 r., s. 8; *ibidem*, Notatka w sprawie przekształcenia przedszkoli w miastach i osiedlach robotniczych wyłącznie dla dzieci matek pracujących, Warszawa 27 czerwca 1952 r., s. 57–61.

mu było również utrzymywanie oddzielnej sieci przedszkoli wojskowych i Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP)²⁵.

Tak formułowane zasady przyjęć do przedszkoli powodowały, że zgodnie z nimi była dokonywana tzw. korekta i rozbudowa ich sieci. W okresie między styczniem a listopadem 1952 r. powstało 117 przedszkoli w miastach (nowe lub przeniesione), 76 w osiedlach robotniczych, 294 we wsiach spółdzielczych lub takich, które były „w przededniu uspołdzielczenia” (większość z nich to przeniesione z innych rejonów). W rezultacie tej korekty w 1951 r. przyjęto do przedszkoli ponad 109 000 dzieci matek pracujących, a w 1952 r. – ponad 137 000²⁶.

Podobne kryteria selekcji obowiązywały przy organizowaniu tzw. akcji wczasów letnich dla dzieci i młodzieży. Instrukcja z 17 marca 1949 r. stwierdzała, że „Rekrutacja uczestników winna być przeprowadzona w oparciu o kryteria klasowe. Pierwszeństwo w korzystaniu z wczasów mają dzieci robotników, zarówno zamieszkałych w mieście jak i na wsi, biedoty wiejskiej, mała i średniorolnych chłopów oraz inteligencji pracującej”²⁷.

Konkretyzacją tych zasad były opracowywane przez Ministerstwo Oświaty limity procentowe dzieci z poszczególnych grup uprawnionych do korzystania z wczasów. W 1950 r. ustalono, iż „Udział dzieci klasy robotniczej winien być w tegorocznej akcji wydatniejszy niż to miało miejsce w roku ubiegłym”. Oznaczało to, że z terenów poszczególnych kuratoriów powinno w akcji uczestniczyć: dzieci robotników – 80%, pracowników umysłowych – 12%, osieroconych, emerytów, inwalidów, kwalifikujących się do opieki społecznej – 5%, drobnych rzemieślników – 3%. W skali okręgu z terenów wiejskich zakwalifikowanych do dziecińców powinno być: dzieci robotników rolnych – 19%, członków gospodarstw spółdzielczych i pochodzących z tych wsi, w których będą w 1950 r. organizowane spółdzielnie – 3% (ze wsi spółdzielczych już zorganizowanych wszystkie dzieci w wieku kwalifikującym się do dziecińca), mała i średniorolnych chłopów – 70%, pracowników umysłowych zatrudnionych na wsi – 2%, osieroconych, emerytów, inwalidów, kwalifikujących się do opieki społecznej – 5%, rzemieślników wiejskich – 1%²⁸. Podobne proporcje Ministerstwo Oświaty ustaliło dla tej akcji w 1951 r.²⁹ Dane dotyczące 1950 r. świadczą, iż skład so-

²⁵ AAN, MO 1484, s. 80.

²⁶ AAN, MO 1487, Materiały dotyczące korekty i rozbudowy sieci w 1952 r., 19 grudnia 1952 r., s. 2.

²⁷ Instrukcja Ministra Oświaty z 17 marca 1949 r. (nr VII Op-831/49) w sprawie organizacji wczasów letnich dla dzieci i młodzieży w 1949 r., „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 6 z 28 czerwca 1949 r., poz. 108.

²⁸ AAN, MO 3911, Dyrektor Pismo okólne Ministerstwa Oświaty z 25 marca 1950 r. (nr VII Op-1496/50), s. 28–30.

²⁹ Miasto: dzieci robotników – 80%, pracowników umysłowych – 12%, osieroconych, inwalidów, kwalifikujących się do opieki społecznej – 5%, drobnych rzemieślników – 3%; wieś:

cialny korzystających z wczasów był inny niż planowano ze szkodą dla dzieci robotniczych z miasta – 69,8%, członków spółdzielni produkcyjnych – 2%, zakwalifikowanych do opieki społecznej (w mieście – 4,4%, na wsi – 3,8%) i chłopów mało i średniorolnych – 12%³⁰.

Konsekwencją przyjętej koncepcji upaństwowienia opieki nad dzieckiem oraz ideologicznych założeń stalinizmu – przy szczupłości posiadanych środków pieniężnych – było zahamowanie akcji tworzenia rodzin zastępczych jako formy opieki nad sierotami. W grudniu 1948 r. wychowywało się w nich około 78 000 sierot, głównie na wsi³¹. W planach Ministerstwa Oświaty w 1950 i 1951 r. przewidywano (i stopniowo realizowano) ich przenoszenie „z rodzin kułackich” do domów dziecka, gdyż „Dotychczas dzieci te nie tylko są często w nieludzki sposób wykorzystywane, ale i wychowywane w całkowicie wrogiej atmosferze. Nienormalną również rzeczą jest, żeby w państwie ludowym dostarczano w ten sposób siły roboczej bogaczom wiejskim. W razie nieodpowiedniej liczby nowych domów dziecka należy dzieci z rodzin kułackich przenieść do rodzin robotniczych”. Nie udało się ustalić, jakie były rezultaty tego przedsięwzięcia³².

W przypadku wsi opisane wyżej „klasowe” priorytety znalazły wyraz przede wszystkim w lepszym traktowaniu szkół we wsiach spółdzielczych³³.

Taki system preferencji, dzielenia dzieci i ich rodzin według wskazanych kryteriów, przejawiał się również w sposobie organizacji różnego rodzaju innych przedsięwzięć (np. imprezy choinkowe, wycieczki dzieci wiejskich do miast)³⁴.

„Reedukacja” wychowawców

Dokonywane zmiany ideologiczne w polityce oświatowo-wychowawczej znajdowały wyraz również w przyjęciu nowych rozwiązań w zakresie kształcenia nauczycieli, wychowawców, przedszkolank, pracowników świetlic itp.

dzieci robotników rolnych – 24%, członków spółdzielni produkcyjnych – 8%, mało i średniorolnych chłopów – 55%, pracowników umysłowych (nauczyciele, pracownicy POM) – 6%, kwalifikujących się do opieki społecznej – 5%, rzemieślników – 2%. Zob. AAN, MO 15, Protokół nr 1(15) z posiedzenia Kolegium Ministerstwa Oświaty, które odbyło się 8 stycznia 1951 r., s. 18.

³⁰ AAN, MO 15, Protokół nr 1(15) z posiedzenia Kolegium Ministerstwa Oświaty, które odbyło się 8 stycznia 1951 r., s. 9–12.

³¹ AAN, MO 3633, Materiał do exposé ob. premiera, s. 24;

³² AAN, MO 14, Wytyczne do budżetu [Ministerstwa Oświaty] na rok 1951. Materiał na Kolegium 9 sierpnia 1950 r.; *ibidem*, Wytyczne dla budżetu na 1951 r., s. 212.

³³ AAN, MO 641, Zastępca Dyrektora Gabinetu Ministra Oświaty do URM na ręce radcy F. Jakubowskiego.

³⁴ AAN, MO 3995, Wytyczne do organizowania dla młodzieży szkolnej centralnych (wzorcowych) imprez powitania Nowego Roku, s. 104–109.

Celom indoktrynacyjnym służyły zwoływane w latach 1949–1956 przez władze oświatowe konferencje sierpniowe³⁵. Nauczyciele klas wyższych szkół ogólnokształcących, liceów pedagogicznych i wychowawczyń przedszkoli oraz pracownicy pedagogiczni administracji szkolnej od 1949 r. byli objęci obowiązkiem samokształcenia ideologicznego, z którego od 1951 r. zdawali egzamin państwowy³⁶.

Rozbudowano system szkoleń, krótkoterminowych kursów itp. W 1950 r. rozpoczęto kolejną czystkę kadrową, która objęła również urzędników Ministerstwa Oświaty³⁷.

W kształceniu nauczycieli kładziono nacisk na treści ideologiczno-polityczne, eksponowano radzieckie kolektywistyczne metody wychowawcze; miały je upowszechniać masowe wydania dzieł pedagogicznych Antona Makarenki, Iwana Kairowa, Mikołaja Gonczarowa i innych³⁸.

Zwiększyły się naciski na upartyjnienie nauczycieli³⁹. Konieczność uczestnictwa – zwłaszcza na wsi – w kolejnych akcjach społeczno-politycznych (obowiązkowe dostawy, spis powszechny, plebiscyty pokoju, zakładanie spółdzielni produkcyjnych itp.) sprawiała, że nauczyciele nie mieli czasu na doksztalcanie, ich poziom fachowy był niski, co odbijało się na wynikach nauczania.

Główne kierunki stalinizacji modelu wychowania dzieci i sposoby jej realizacji

Antyklerykalizm, laicyzacja, ateizm, kształtowanie „naukowego poglądu na świat”

Nasilona od 1948 r. ofensywa ideologiczna komunistów skierowana przeciwko Kościołowi katolickiemu i religii w ogóle odcisnęła swoje głębokie piętno na stalinowskich koncepcjach wychowania dzieci. Terenem tej walki o dusze najmłodszego pokolenia Polaków stała się przede wszystkim szkoła. Już w lu-

³⁵ B. Potyrała, *Szkoła podstawowa w Polsce 1944–1948*, Warszawa 1987, s. 53; *idem*, *Oświata w Polsce (...)*, s. 122.

³⁶ Instrukcja z 10 marca 1951 r. (nr DK 2-1060/51) w sprawie organizacji egzaminów z zakresu samokształcenia ideologicznego, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 6 z 30 marca 1951 r., poz. 67; F. Mielczarek, *op.cit.*, s. 20–24; *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1905–1985*, pod red. B. Grzesia, Warszawa 1986, s. 446–448.

³⁷ AAN, KC PZPR 1640, Protokół nr 66 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, które odbyło się 14 czerwca 1950 r., s. 429.

³⁸ Zob. m.in. W. Wojtyński, *Krytyka wychowania totalitarnego na Zjeździe Oświatowym ZNP w 1957 r.*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1995, nr 1–2, s. 99–100.

³⁹ W lutym 1947 r. do PPR należało 1337 nauczycieli, w marcu 1948 r. już 8170. Zob. B. Potyrała, *Przemiany oświaty w Polsce w latach 1944–1948*, Wrocław 1991, s. 97.

tym 1949 r. Biuro Polityczne KC PZPR nakreśliło plan działań w tym zakresie. Przewidywano m.in. usuwanie nauczycieli (również dyrektorów), księży, zakonników i zakonnice, przejmowanie szkół zakonnych, wprowadzenie koncesjonowania burs i internatów. W związku z prowadzoną akcją „oczyszczania” bibliotek szkolnych postanowiono usunąć z nich również książki uznane za „religianckie”. Czasopisma oświatowe miały uwzględniać w większym zakresie niż dotychczas „treści służące kształtowaniu naukowego światopoglądu”. Zwracano uwagę na prace szkolnych kół naukowych, które powinny stać się „bardzo ważnym instrumentem ideologicznego uodporniania młodzieży i kształtowania światopoglądu naukowego”⁴⁰.

Jedną z metod tej walki było pozbawianie szkół nauczycieli religii. Katechetów oskarżano na posiedzeniu Kolegium Ministerstwa Oświaty już w lipcu 1949 r. o inspirowanie „wywrotowej działalności” młodzieży szkolnej. Wygodnym pretekstem dla masowych zwolnień było niepodpisane przez część z nich Apelu Pokoju w 1950 r. Według Hanny Konopki z tego powodu usunięto w całej Polsce 434 prefektów i 196 katechetów świeckich⁴¹.

Państwowa polityka ateizacji oświaty stopniowo przynosiła wymierne efekty. Liczba szkół podstawowych bez religii jako przedmiotu nauczania wynosiła: w roku szkolnym 1952/1953 – 12144 (53,6%), 1953/1954 – 14219 (65,2%), 1954/1955 – 16754 (74,0%), 1955/1956 – 18904 (81,0%)⁴².

Władze oświatowe starały się ograniczyć udział dzieci i młodzieży w rekolekcjach przez zmniejszenie liczby dni, w których miały być one przeprowadzone, jak również tak ustalić ich termin, aby spowodować wysoką absencję w kościołach⁴³.

Praktyką powszechną i zalecaną przez Ministerstwo Oświaty, było organizowanie w tych dniach atrakcyjnych seansów filmowych, zajęć sportowych i świetlicowych. W zamierzeniach inicjatorów tych przedsięwzięć miały one odciągnąć jak największą liczbę młodzieży od uczestniczenia w rekolekcjach⁴⁴.

Podobnym laicyzacyjnym celom służyła akcja usuwania krzyży ze ścian klas

⁴⁰ AAN, KC PZPR, 1634, Protokół nr 4 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, które odbyło się 2 lutego 1949 r., s. 100–102; Zob. również: J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997, s. 209–211.

⁴¹ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1995, s. 90, tab. 5; J. Żaryn, *Kościół wobec władzy komunistycznej w Polsce 1945–1953*, w: *Polacy wobec przemocy 1944–1956*, pod red. B. Otwinowskiej i J. Żaryna, Warszawa 1996, s. 205.

⁴² H. Konopka, *op.cit.*, s. 130, tab. 10 i s. 160, tab. 12.

⁴³ Archiwum Departamentu do Spraw Wyznań (dalej – ADdSW), Urząd do Spraw Wyznań (dalej – UdSW), 8/1536.

⁴⁴ ADdSW, UdSW 44/378, PWRN do UdSW, 20 kwietnia 1954 r.; AAN, MO 614, Rekolekcje w szkołach 1952; MO 613, Rekolekcje w szkołach. Zob. również: S. Wójcik, *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego. Na przykładzie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945–1961*, Wrocław 1995, s. 117–124.

szkolnych i ich przenoszenie na ściany boczne⁴⁵ oraz wyeliminowanie w 1954 r. modlitw przedlekcyjnych i wprowadzenie na ich miejsce apeli porannych.

Dokonując administracyjnej laicyzacji i ateizacji z tego punktu widzenia poddawano krytyce chrześcijańskie zasady moralne. W periodyku „Wychowanie w Zespole” w 1952 r. pisano na ten temat: „Powinniśmy [...] wyjaśnić uczniom, że [...] pojęcie miłości bliźniego ma sens wrogi dla mas pracujących. Z punktu widzenia religii ludzie tej samej wiary są równi przed bogiem [*sic!*], znaczy to, że bankier, obszarnik, kupiec, kapitalista, będący tej samej wiary, są bliźnimi, a zatem trzeba ich kochać. Cel społeczny tej moralności polega na tym, aby pogodzić masy pracujące z ich położeniem, wszczepić miłość do wyzyskiwaczy i tym samym sparaliżować walkę klasową”⁴⁶.

Zgodnie z tymi założeniami zmieniały się treści nauczania. Dotyczyło to szczególnie edukacji historycznej. Od 1948 r. w podręcznikach historii zostały zastrzeżone negatywne oceny dotyczące Kościoła katolickiego. Jak ustaliła Barbara Jakubowska „Pisano o rzeszach duchownych, którzy wiedli gorszący tryb życia i zaniedbywali swe obowiązki religijne”. W innym, korzystniejszym niż dotychczas świetle prezentowano reformację: „Kościół był przedstawiany jako jedna z głównych sił wspierających niesprawiedliwy ustrój społeczny”⁴⁷.

Wskazanym celom służyły również niektóre organizowane w szkole uroczystości i imprezy. Na przykład w maju 1953 r. Ministerstwo Oświaty polecało przeprowadzenie w klasach IV–XI i zakładach kształcenia nauczycieli pogadarek na temat roli i znaczenia nauki Mikołaja Kopernika. „W pogadankach – pisano – należy szczególnie uwypuklić te elementy nauki Kopernika, które mają znaczenie dla rozwoju naukowego poglądu na świat”⁴⁸.

Kształtowanie „naukowego dialektyczno-marksistowskiego poglądu na świat” miały ułatwiać pozalekcyjne zajęcia z biologii⁴⁹, w tym odbywające się na szkolnej działce doświadczalnej⁵⁰. „Zwalczaniu wrogich wpływów ideologicznych na młodzież i rodziców”, w tym przede wszystkim religijnych miała służyć akcja tworzenia (od 1949 r.) Komitetów Rodzicielskich⁵¹.

⁴⁵ AAN, KC PZPR, 237/V-156, Meldunki z terenu, Warszawa 28 stycznia 1949 r., s. 1–5.

⁴⁶ EMZET, Zagadnienie świeckości w nauczaniu i wychowaniu, „Wychowanie w Zespole”, nr 11 z listopada 1952 r. i nr 12 z grudnia 1952 r.

⁴⁷ B. Jakubowska, *op.cit.*, s. 194–195.

⁴⁸ AAN, MO, 3995, Ministerstwo Oświaty, pismo nr WP 3-785/53, Warszawa 16 maja 1953 r.

⁴⁹ Zarządzenie Ministra Oświaty z 12 września 1953 r. (nr WP 2-1387/53) w sprawie wytycznych do zajęć pozalekcyjnych w zakresie biologii, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 13 z 7 października 1953 r., poz. 105.

⁵⁰ AAN, MO 18, Instrukcja w sprawie szkolnej działki doświadczalnej [projekt diskutowany na posiedzeniu Kolegium Ministerstwa Oświaty, które odbyło się 24 marca 1954 r., s. 287.

⁵¹ A. Podgórska, Współpraca domu dziecka ze szkołą, „Dzieci i Wychowawca” 1949, nr 8–10. Zarządzenie Ministra Oświaty z 7 października 1954 r. (nr SO-6519/54) w sprawie regulaminu komitetów rodzicielskich, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 14

Ministerstwo Oświaty w specjalnym komunikacie z 21 listopada 1951 r. potępiało zdarzające się w latach ubiegłych wypadki „chodzenia dzieci z szopką i po kolędzie celem zbierania datków”. Szkoły „winny przeciwstawić się temu zjawisku i w pogadankach wskazać dzieciom i młodzieży, że zbieranie datków po domach nie licuje z postawą ucznia Polski Ludowej”⁵².

Ważną rolę w wychowaniu młodzieży w duchu ateizmu miało odgrywać harcerstwo. O roli przypisywanej problematyce światopoglądowej w jego pracy świadczą m.in. programy kursów organizowanych dla początkujących przewodników drużyn harcerskich – absolwentów liceów pedagogicznych. Wśród tematów podejmowanych w trakcie tych szkoleń znalazły się m.in. takie, jak: „Religia jako opium dla ludu i instrument przemocy w ręku klas wyzyskiwaczy”, „Klasowy sens ideologii chrześcijańskiej”, „Kościół w służbie wyzyskiwaczy”, „Watykan w służbie imperializmu” itp.⁵³ W praktyce drużyny harcerskie włączyły się do akcji odciągania dzieci od praktyk religijnych przez organizowanie w tym samym czasie zbiórek (harcerska niedziela) i udział w przygotowaniu i przeprowadzeniu imprez noworocznych. Oryginalnym wkładem harcerzy w propagandę antyreligijną była tzw. harcerska szopka. Miała ona wypierać – zwłaszcza na wsi – dotychczasowy zwyczaj kolędowania z tradycyjną szopką „z Herodami i Żydami” przez zastąpienie go nowym obrzędem obchodzenia domów z repertuarem świeckim⁵⁴.

Realizacja polityki ograniczania i usuwania elementów religijności dotknęła również placówki wychowania pozaszkolnego. Odpowiednie zapisy o konieczności kształtowania „naukowego poglądu na świat” znalazły się w dokumentach określających sposób funkcjonowania przedszkoli, domów dziecka i świetlic⁵⁵. Pierwszym krokiem w kierunku ateizacji wychowania ich podopiecznych było samo ich upaństwowienie.

Laicyzacja i ateizacja była jednym z celów realizowanej z coraz większym

z 20 października 1954 r., poz. 115; AAN, MO 1321, „Regulamin Komitetu Rodzicielskiego” przesłany 27 września 1954 r. ministrowi Jerzemu Michałowskiemu do aprobaty przez S. Dobosiewicza; AAN, MO 1321, Załącznik do pisma Ministerstwa Oświaty z 23 września 1953 r. (nr SO 2-5920/53) w sprawie wyborów do komitetów rodzicielskich na rok szkolny 1953/1954, Pogadanka o zadaniach Komitetów Rodzicielskich, s. 16.

⁵² Komunikat (nr II W-9335/51 z 21 listopada 1951 r.) w sprawie imprez noworocznych w szkołach, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 18 z 1951 r.; F. Mielczarek, *op.cit.*, s. 111.

⁵³ Archiwum Głównej Kwatery Związku Harcerstwa Polskiego (dalej – AGKZHP), Związek Młodzieży Polskiej (dalej ZMP) 5, Program kursu 4-miesięcznego dla początkujących przewodników drużyn harcerskich w Łodzi [1955].

⁵⁴ AGKZHP, ZMP 47, Harcerska Zima 1955/1956.

⁵⁵ AAN, KC PZPR 237/XVII-92, Statut Państwowego Domu Dziecka [projekt][1950], s. 1; AAN, MO 1484, Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego w przedszkolach, s. 17; Kształtowanie naukowego światopoglądu dziecka, „Dzieci i Wychowawca”, nr 5 z 1950 r.

rozmachem akcji kolonijnej. Już instrukcja Ministerstwa Oświaty z 11 czerwca 1949 r. w sprawie wychowania na placówkach wczasów letnich⁵⁶ zakładała, iż „Zetknięcie się w nowych warunkach z szeregiem problemów gospodarczo-ustrojowych, technicznych i kulturalnych pobudzi zainteresowania i rozszerzy horyzonty umysłowe wychowanków, przyczyniając się do ugruntowania elementów naukowego światopoglądu”. Podobne sformułowania można odnaleźć w aktach prawnych i uchwałach Ministerstwa Oświaty z lat następnych⁵⁷. Wśród gawęd i pogadanek, jakie wygłaszano na koloniach znajdowały się zwykle takie, które miały za zadanie „walczyć przeciwko zabobonom i przesądom”⁵⁸. Nie jest dziełem przypadku, że w instrukcji ministerialnej z 25 kwietnia 1953 r. dotyczącej wychowania na placówkach wczasów letnich pisano, iż „Szczególnie atrakcyjne i dłuższe wycieczki należy organizować w niedziele i święta względnie organizować poranki filmowe, występy zakładowych zespołów artystyczno-światłocowych z zewnątrz itp.”⁵⁹ Chodziło o odciążenie uczestników kolonii od chodzenia do kościoła. Zabezpieczeniu się przed „negatywnym wpływem” rodziców na wypoczywające dzieci, w tym z pewnością przed wspólnymi odwiedzinami kościołów służyły wytyczne organizacyjne utrudniające ich odwiedziny⁶⁰. Walce z „wpływami klerykalnymi”, w tym przeciwdziałaniu organizowaniu akcji

⁵⁶ AAN, MO 3578, s. 1–9; zob. też: „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 6 z 28 czerwca 1949 r., poz. 109.

⁵⁷ AAN, MO 15, Potokół nr 2 z posiedzenia Kolegium Ministerstwa Oświaty, które odbyło się 25 stycznia 1951 r., s. 53–54.

⁵⁸ Planowanie pracy wychowawczej na kolonii, „Świetlice Dziecięce”, nr 7 z lipca 1950 r.

⁵⁹ AGKZHP, ZMP 66/IV, Wytyczne wychowania na placówkach letnich dla dzieci i młodzieży w 1953 r., Ministerstwo Oświaty, nr Op. 3-2002/53, Warszawa 25 kwietnia 1953 r.

⁶⁰ AAN, MO 4008, Podsumowanie narady aktywu organizującego i prowadzącego wczasy letnie dla dzieci i młodzieży, która odbyła się 12 listopada 1955 r., s. 53. W 1950 r. problem listów do rodziców w „Świetlicach Dziecięcych” proponowano rozwiązać w ten sposób, aby jedną lub dwie godziny w tygodniu przeznaczyć na zajęcia pod hasłem: „Rysunek z kolonii listem dla ukochanej rodziny”. Rysunek winien być zaopatrzone krótkim wyjaśnieniem. Przed wysłaniem należało zorganizować ich wystawę „Dla grupy będzie to »rysowanym« sprawdzianem z zajęć i pracy samorządu, a dla wychowawcy sprawdzianem wyników pracy wychowawczej i stopnia upolitycznienia dzieci”. „Biorąc pod uwagę, że dzieci, gdy piszą do domu, bardzo często opisują swe przeżycia, a nie informują rodziców o organizacji zajęć i życia kolonijnego. Wówczas wychowawca może w pierwszym tygodniu podsunąć dzieciom myśl zorganizowania wspólnej narady, celem ułożenia listu zbiorowego. Taka narada ma zasadnicze znaczenie dla wielu dzieci, będących po raz pierwszy z dala od domu. Często pod wpływem tęsknoty za domem dzieci nie odczuwają w całej pełni radości życia kolonijnego i piszą alarmujące listy. Podobny list zbiorowy układają przed zakończeniem kolonii, zawiadamiając zarazem o dniu i godzinie swego przyjazdu. Czas przeznaczony na indywidualne pisanie listów winien być wyznaczony przez wychowawcę w dniu pogodnym (a nie jak dotychczas często praktykowano w dniu deszczowym), po zajęciach które wzbudziły szczególne zainteresowanie. Dzieci będą miały wtedy o czym pisać, no i ton listu nie będzie pesymistyczny”. S. Chladek, *Współpraca wychowawców kolonijnych z rodzicami*, „Świetlice Dziecięce”, nr 7 z lipca 1950 r.

wczasów przez instytucje kościelne była podporządkowana budowa sieci agencyjno-informacyjnej urzędów bezpieczeństwa wśród kadry wychowawczej i starszych uczestników kolonii i obozów letnich⁶¹.

Cele laicyzacyjne stawiali sobie również organizatorzy ferii zimowych. W czasopiśmie „Wychowanie w Zespole” pisano wprost, iż imprezy wówczas organizowane przeciwdziałają metodom, jakimi „elementy reakcyjne” starają się „szerzyć zgniliznę” w postaci „religianctwa i klerykalizmu”. „Jedną z nich jest np. w okresie zimowym wciąganie dzieci i młodzieży do udziału w tradycyjnych przedstawieniach jasełkowych, które w pozornie niewinnych tekstach zawierają truczną szowinizmu i antysemityzmu, nie mówiąc już o zupełnie obcych naszemu kierunkowi wychowania magio-mistycznych przesądach”⁶².

Pionierska rola w zakresie laicyzacji i ateizacji przypadła TPD. Rozbudowa placówek Towarzystwa była tylko pozornym odstępstwem od ogólnej zasady upaństwowienia instytucji wchodzących w skład stalinowskiego systemu wychowawczego. Tzw. tepedyzacja realizowała jeden z podstawowych celów wychowawczych państwa. Liczba szkół TPD, które programowo nie prowadziły nauki religii stopniowo wzrastała i w 1956 r. wynosiła 573 z 330 364 uczniami.

W prowadzonych przez TPD Domach Dziecka i Domach Młodzieży skłaniano wychowanków do czytania i dyskusowania nad „literaturą religioznawczą”, opracowywania referatów kształtujących „naukowy światopogląd” itp.⁶³ Motyw antyreligijny pojawił się również w uzasadnieniach konieczności uatrakcyjnienia pracy świetlic przy szkołach TPD. Pisano nawet, że szkoła TPD nie prowadząca świetlicowych zajęć pozalekcyjnych jest szkołą niepełnowartościową, nie w pełni wypełnia swoje zadanie w postaci walki z „religianctwem i wrogimi klerykalno-religianckimi wpływami”⁶⁴

Wątek walki z religią tkwił również w TPD-wskich akcjach masowych wśród dzieci, rozwijanych na szeroką skalę od 1949 r. Nieprzypadkowo tej sprawie była poświęcona specjalna konferencja przedstawicieli wielu zainteresowanych instytucji, która odbyła się 14 listopada 1949 r. Postanowiono nawiązać szeroką współpracę między TPD a Filmem Polskim, Polskim Radiem, ZMP, ZHP, Państwową Organizacją Imprez Artystycznych „Artos”, Orbisem, Polskim Towarzystwem Krajoznawczym. Nieprzypadkowa była również konkluzja obrad: „Instytucje te

⁶¹ Biuro Ewidencji i Archiwum Urzędu Ochrony Państwa (dalej – BEiAUOP), 22/3 Instrukcja nr 22 MBP z 23 maja 1950 r. w sprawie zabezpieczenia młodzieżowych obozów letnich przed wrogą działalnością; BEiAUOP, 22/2, Pismo okólne MBP nr 18a z 3 sierpnia 1950 r.; *ibidem*, Pismo okólne MBP nr 6 z 23 maja 1951 r.

⁶² *O właściwe zorganizowanie ferii zimowych*, „Wychowanie w Zespole”, nr 12 z grudnia 1952 r.

⁶³ AAN, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (dalej – TPD) 2, Sprawozdanie Wydziału Opieki Całkowitej ze stanu organizacyjnego i wychowawczego Domów Dziecka i Domów Młodzieży TPD za 1951 r., s. 69–72.

⁶⁴ *O świetlicach przy szkołach TPD*, „Wychowanie Pozaszkolne”, nr 2 z lutego 1951 r.

winny w ścisłym porozumieniu z TPD i pod firmą TPD urządzać różne imprezy artystyczne **w niedziele i w dni świąteczne w godzinach przedpołudniowych** [podkr. – D.J.]⁶⁵.

Najpoważniejszą cykliczną TPD-owską akcją masową, która miała ambicje stworzenia nowej świeckiej obrzędowości w miejsce religijnej, była – organizowana na wzór radziecki – choinka noworoczna. Początkowo urządzano ją tylko w placówkach TPD, od 1949/1950 r. stała się uroczystością masową. Imprezy odbywały się w wybranych miastach od końca grudnia do początków stycznia danego roku. Akcją tę rozpoczęły na przełomie 1949/1950 r. trzy oddziały TPD, a mianowicie: Warszawa, Łódź i Katowice. Uczestniczyło w niej blisko 16 000 dzieci. W 1950/1951 r. akcja choinki noworocznej została przeprowadzona we wszystkich miastach wojewódzkich i objęła ponad 106 000 dzieci „wyróżniających się w pracy szkolnej” i ponad 12 500 gości-rodziców. W 1951/1952 r. TPD przeprowadziło te imprezy w 24 miastach dla blisko 116 500 dzieci. Ponadto uczestniczyło w nich 12 230 dzieci ze spółdzielni produkcyjnych i PGR oraz rolników wyróżniających się wypełnieniem obowiązków wobec państwa. W 1952/1953 r. imprezy zostały zorganizowane w 19 miastach wojewódzkich i 11 ośrodkach przemysłowych, objęły ponad 244 400 dzieci, w tym 10% dzieci ze wsi i 20% przodowników nauki⁶⁶. O zadaniach, jakie one miały spełnić pisali sami organizatorzy. W wewnętrznych wytycznych jednoznacznie stwierdzali, że impreza ma charakter świecki. Imprezy TPD-owskie były wzorcowe dla organizowanych na skalę masową choinek noworocznych w szkołach, przedszkolach, placówkach pozaszkolnych i zakładach pracy⁶⁷.

Wiele wskazuje na to, że element zniechęcania dzieci do praktyk religijnych tkwił u podłoża akcji organizowania tzw. ognisk niedzielnych – atrakcyjnych zajęć dla dzieci odbywających się w świątecznie przedpołudnia⁶⁸. Akcja ta w 1951 r. objęła ponad 520 000 dzieci, a w 1952 – ponad 600 000⁶⁹.

⁶⁵ AAN, KC PZPR, 237/XVII-84, Protokół z posiedzenia w sprawie akcji masowej TPD wśród dzieci i młodzieży, s. 21. Zob. również: *Akcja masowa wśród dzieci i młodzieży*, „Świetlice Dziecięce”, nr 11–12 z grudnia 1949 r.

⁶⁶ S. Tułodziecki, *Z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1962, s. 135–136. Nieco inne dane: AAN, KC PZPR, 237/XVII-168, Notatka informacyjna Wydziału Oświaty KC PZPR o pracy pozalekcyjnej i pozaszkolnej [1952], s. 13–14.

⁶⁷ AAN, MO 3993, Okólnik Ministerstwa Oświaty z 11 grudnia 1950 r. (nr Op. 4-6265/50) w sprawie uroczystości noworocznych w szkołach, przedszkolach i na placówkach pozaszkolnych, s. 104–105; Pismo okólnie PKPG, Departament Urządzeń Kulturalnych i Społecznych z 13 listopada 1950 r. w sprawie zbiorowych zabaw choinkowych dla dzieci w okresie Nowego Roku, „Biuletyn PKPG”, nr 24 z 30 listopada 1950 r., poz. 284.

⁶⁸ Ogniska niedzielne zaczęło prowadzić TPD od 1951 r. Ich zadaniem – w założeniach inicjatorów – było „wypełnienie przyjemną i kształcącą rozrywką niedzielnego przedpołudnia, a równocześnie rozbudzenie zainteresowań różnymi dziedzinami wiedzy i kultury, co w sumie stanowi czynnik wpływający na kształtowanie naukowego poglądu na świat.

Kształtowanie obrazu świata zewnętrznego: wrogowie i przyjaciele

Stalinizacja wychowania dzieci przejawiała się również w tendencji do wyostrenia różnic dzielących „obóz socjalizmu” na czele z ZSRR i „obóz kapitalistyczny” kierowany przez „amerykański imperializm”. W miarę narastania atmosfery zimnowojennej obraz przyjaciół i wrogów zewnętrznych (i nie tylko) stawał się coraz bardziej czarno-biały, co znajdowało wyraz w wizerunku świata narzucanym najmłodszym Polakom przez coraz bardziej monopolizujące wychowanie państwo⁷⁰.

ZSRR i państwa bloku wschodniego w tej wizji były nosicielami takich pozytywnie wartościowanych pojęć, jak: internacjonalizm, walka o pokój, postęp, demokracja, kolektywizm. Kapitalistyczny Zachód był postrzegany dwudzielnie: z jednej strony żyjący z krzywdy i wyzysku „bogacze” stanowiący rząd, z drugiej – wyzyskiwane „masy” zwykłych ludzi, wrogie wobec rządzących. Tak zarysowane sprzeczności rzutowały na obraz historii powszechnej, w której „obóz postępu” reprezentował przede wszystkim komunistyczny nurt ruchu robotniczego i jego przywódcy: Włodzimierz Lenin, Karol Marks, Fryderyk Engels i Józef Stalin.

Wskazane tendencje znalazły odzwierciedlenie w podstawowych dokumentach organizujących pracę szkół i zakładów podległych Ministerstwu Oświaty. W instrukcji w sprawie organizacji roku szkolnego 1951/1952 pisano, iż winny one „hasła patriotyczne wiązać jak najściślej z hasłami internacjonalistycznymi, wychowywać młodzież w duchu solidarności klasy robotniczej całego świata, w miłości do narodów socjalistycznych Wielkiego Związku Radzieckiego”⁷¹. Instrukcja programowa i podręcznikowa dla jedenastoletnich szkół ogólnokształcących na rok szkolny 1951/1952 nakazywała nauczycielom historii, aby w swoich interpretacjach opierali się na wypowiedziach Stalina. Na lekcjach „nauki o Polsce i świecie współczesnym” nauczyciel miał m.in. zapoznać uczniów z walką o pokój i wzrostem sił obozu socjalizmu i uświadomić im, że „jedynie w

Zakładaliśmy, że dzieci uczęszczające na ogniska chętniej będą się garnęły do kół zainteresowań w szkole lub placówkach pozaszkolnych i przywykną do spędzania niedzieli w atmosferze kulturalnej, wolnej od zatęchłych tradycji religianckich”. Zob. AAN, TPD 43, Sprawozdanie z akcji masowej za 1952 r., s. 37–38; AAN, TPD 42, Orientacyjny spis tematów na ogniska niedzielne, s. 136.

⁶⁹ S. Tułodziecki, *Z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (...)*, s. 137; Zob. również: J. Mikołajewicz, *Jak zorganizował »Ogniska Niedzielne« Oddział Grodzki TPD w Krakowie „Wychowanie Pozaszkolne”*, nr 1 z września 1950 r.

⁷⁰ A. Radziwiłł, *Ideologia wychowawcza w Polsce w latach 1948–1956 (próba modelu)*, Warszawa 1981, s. 4.

⁷¹ Zarządzenie Ministra Oświaty z 6 kwietnia 1951 r. (nr II P-1000/51) w sprawie organizacji roku szkolnego 1951/1952. Załącznik: Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1951/1952 w szkołach i zakładach podległych Ministerstwu Oświaty, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 7 z 13 kwietnia 1951 r., poz. 78.

ustroju socjalistycznym może uzyskać warunki pełnego i wszechstronnego rozwoju i że interesy jednostki pokrywają się z interesami społeczeństwa zorganizowanego na zasadach sprawiedliwości społecznej”. Gwarancją takiej wizji rzeczywistości było m.in. wprowadzenie do nauczania nie tylko „poprawionych” lub nowych, polskich podręczników historii, ale również wykorzystanie tłumaczeń radzieckich, autorstwa Jewgienija Kosminskiego (*Historia wieków średnich*), Aleksieja Jefimowa (*Historia nowożytna do 1870*), Ilii Gałkina, Lwa Zuboka, Filipa Notowicza, F. M. Chwostowa (*Historia nowożytna 1870–1918*)⁷².

Ten sam kierunek indoktrynacji politycznej miał obowiązywać w trakcie stopniowo wprowadzonych do coraz niższych klas – egzaminów promocyjnych z poszczególnych przedmiotów. Świadczy o tym dyskutowany na posiedzeniu Kolegium Ministerstwa Oświaty zestaw tematów egzaminacyjnych z historii dla klasy VII w roku szkolnym 1954/1955. Znalazły się wśród nich m.in. następujące: „Czego nauczył robotników Manifest Komunistyczny [...] Opowiedz, jak Anglia wyzyskiwała kolonie przed I wojną światową; Wyjaśnij, dlaczego I wojna światowa była wojną imperialistyczną; Znaczenie Wielkiej Rewolucji Październikowej dla wszystkich narodów świata; Znaczenie Wielkiej Rewolucji Październikowej dla narodu polskiego; Opowiedz o bohaterskiej walce narodów radzieckich z najazdem hitlerowskim; [...] Opowiedz, w jaki sposób imperialiści amerykańscy dążą do panowania nad światem; O co i w jaki sposób walczą masy pracujące w krajach kapitalistycznych; [...] Daj przykłady wrogiego stosunku Watykanu do walki Polaków o wyzwolenie narodowe; Daj przykłady wrogiego stosunku Watykanu do Polski Ludowej”⁷³.

Do ukształtowania takiej wizji świata zewnętrznego miały się bardziej niż dotąd przyczyniać czasopisma dziecięce i młodzieżowe⁷⁴.

Ważnym elementem realizacji takiego kierunku wychowania był odpowiedni dobór rocznic i uroczystości obchodzonych w szkole i w innych placówkach oświatowo-wychowawczych. Niemożliwe było – zdarzające się w okresie poprzednim – współlistnienie elementów obrzędowości kościelnej i świeckiej. W ich zestawie opracowanym przez Ministerstwo Oświaty na rok szkolny 1953/1954 preferencje władz państwowych w tym zakresie ujawniają się w sposób jednoznaczny. Co prawda nie do końca wiadomo, jakie treści przekazywano w trakcie celebrowania niektórych z pozoru „obojętnych politycznie” świąt (np. Święto

⁷² Zarządzenie Ministra Oświaty z 16 czerwca 1951 r. (nr GM Sekr. -2465/51) w sprawie instrukcji programowej i podręcznikowej dla 11-letnich szkół ogólnokształcących na rok szkolny 1951/1952. Załącznik do zarządzenia: Instrukcja programowa i podręcznikowa na rok szkolny 1951/1952, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 11 z 25 czerwca 1951 r., poz. 135; S. Majewski, *Organizacja szkolnictwa podstawowego w województwie kieleckim 1944–1961*, Kielce 1993, s. 103.

⁷³ AAN, MO 21, Tematy egzaminacyjne dla klasy VII w roku szkolnym 1954/1955, s. 347.

⁷⁴ AAN, MO 14, Protokół nr 12 z posiedzenia Kolegium Ministerstwa Oświaty, które odbyło się 21 sierpnia 1950 r., s. 231–232.

Odrodzonego Lotnictwa Polskiego, Światowy Tydzień Młodości), to jednak bez większych obaw można zaryzykować twierdzenie, iż większość z nich miała na celu kształtowanie wskazanego wyżej obrazu przyjaźni i wrogości w świecie zewnętrznym. W tym schemacie mieszczą się, jak sądzę, następujące tzw. daty znamienne: w październiku : 1- święto narodowe Chin, 2 – Międzynarodowe Święto Pokoju, 7 – święto narodowe NRD, 12 – dzień Wojska Polskiego, 12 – dziesięciolecie bitwy pod Lenino, 8 października – 7 listopada – miesiąc przyjaźni polsko-radzieckiej; w listopadzie: 7 – rocznica rewolucji październikowej, 10 – Międzynarodowy Dzień Młodości, 29 – święto wyzwolenia Albanii; w grudniu: 30 – święto narodowe Rumunii; w styczniu [1954]: 25 – rocznica zamordowania Róży Luksemburg i Karola Liebknechta, 21 – zgon Lenina; w lutym: 21 – Międzynarodowy Dzień Walki przeciwko Systemowi Kolonialnemu, 23 – święto Armii Radzieckiej; w marcu: 5 – rocznica zgonu Stalina, 8 – Międzynarodowy Dzień Kobiet, 18 – rocznica powstania Komuny Paryskiej; w kwietniu: 4 – święto narodowe Węgier; w maju: 1 – Święto Pracy, 9 – święto narodowe Czechosłowacji, 9 – dzień zwycięstwa; w czerwcu: 1 – Międzynarodowy Dzień Dziecka, 7 – rocznica śmierci Iwana Miczurina; w lipcu: 6 – rocznica układu polsko-niemieckiego o granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, 20 – rocznica śmierci Feliksa Dzierżyńskiego; we wrześniu: 9 – święto narodowe Bułgarii. Jednocześnie Ministerstwo ustalało, iż akademie ogólnoszkolne mogły być organizowane jedynie dla uczczenia „uroczystości wyjątkowej wagi”, tj. 1 Maja i rocznicy rewolucji październikowej. Polecano częstsze stosowanie takich form obchodów, jak wieczory świetlicowe, wieczory ciekawej nauki, wieczory dyskusyjne, apele poranne⁷⁵.

O celach i formach tych i innych imprez informowały odpowiednie wytyczne ministerialne dotyczące obchodów rocznic śmierci Lenina⁷⁶, Marksa⁷⁷, urodzin Puszkina⁷⁸, święta Armii Radzieckiej⁷⁹, a szczególnie organizowanych cyklicznie na przełomie października i listopada imprez w ramach miesiąca pogłębiania przyjaźni polsko-radzieckiej⁸⁰.

⁷⁵ AAN, MO 3995, Rocznice i uroczystości w roku szkolnym 1953/1954 [maszynopis], s. 65–66; Okólnik w sprawie rocznic i uroczystości w roku szkolnym 1953/1954, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 13 z 1953 r., poz. 108; zob. B. Jakubowska, *op.cit.*, s. 239–240.

⁷⁶ AAN, MO 1787, Dyrektor Departamentu MO H. Garbowski do Kuratorów i Inspektoratów Szkolnych, Warszawa 9 stycznia 1950 r.; AAN, MO 3995, Pismo MO nr WP1-51/54, Warszawa 13 stycznia 1954 r., s. 130.

⁷⁷ AAN, MO 3995, Pismo MO nr WP 2-318/53, Warszawa 24 lutego 1953 r., s. 38–39.

⁷⁸ AAN, MO 1787, Pismo nr Sr – 5684/49 w sprawie obchodów 150-lecia urodzin Puszkina, s. 186.

⁷⁹ AAN, MO 1787, Podsekretarz stanu dr H. Jabłoński, Warszawa 9 lutego 1950 r., s. 30.

⁸⁰ AAN, MO 3995, MO nr WP–1-1386/53, Warszawa 18 września 1953 r., s. 70; AAN, MO 3995, Pismo nr WP–13/53 w sprawie obchodów miesiąca pogłębiania przyjaźni polsko-radzieckiej (sprawozdanie), Warszawa 14 stycznia 1953 r., s. 24; AAN, MO 3995,

Kształtowaniu pozytywnego obrazu ZSRR i krajów bloku wschodniego i negatywnego – krajów zachodnich służyły w dużej części coroczne obchody Międzynarodowego Dnia Dziecka⁸¹. W wytycznych opracowanych dla „Komitetu Obywatelskiego w sprawie Międzynarodowego Dnia Dziecka”, zatwierdzanych na szczepku KC PZPR w maju 1951 r. podkreślano, że kampania przygotowawcza do tego święta powinna pogłębić w szerokich masach uczucie solidarności międzynarodowej, wykazując różnice między sytuacją dziecka w Związku Radzieckim i w krajach demokracji ludowej a jego losem w krajach kapitalistycznych i kolonialnych, wzmocnić serdeczną więź dzieci polskich z dziećmi innych krajów. Postulowano zorganizowanie – w związku z plebiscytem pokoju – akcji wysyłania indywidualnych i zbiorowych listów dzieci do Światowej Rady Pokoju, Polskiego Komitetu Obrońców Pokoju, wybitnych działaczy w obronie pokoju w kraju i za granicą oraz do dzieci w innych krajach (do tych ostatnich – również drobnych upominków). W 1951 r. korespondencja ta miała być przesłana uczestnikom zlotu młodzieży w Berlinie. Nad tymi listami czuwało Ministerstwo Oświaty; miały być dostarczone do szkół NRD przed zakończeniem roku szkolnego⁸². W 1952 r. adresatami dziecięcych listów mieli być pionierzy z NRD, Czechosłowacji i „mała Colette Gadois, córka francuskiego robotnika, zamordowanego przez amerykańskiego żołdaka”⁸³. Cechą wspólną owej masowej korespondencji była ich kontrola przez instytucje państwowe i organizacje społeczne. O wskazanych celach obchodów Międzynarodowego Dnia Dziecka świadczy duża część centralnie zatwierdzanych haseł, pod jakimi miały one przebiegać⁸⁴.

Ważnym symptomem owego układu preferencji w zakresie postrzegania świata zewnętrznego była organizacja nauczania języków obcych w szkołach. Już w roku szkolnym 1949/1950 do planu nauczania wprowadzono język obcy od klasy V; językiem tym był rosyjski⁸⁵. W nowo opracowanym programie nauki tego języka stwierdzano, iż jej celem jest m.in. „pogłębienie uczuć przyjaźni

Pismo nr WP-13/53 w sprawie obchodów miesiąca pogłębiania przyjaźni polsko-radzieckiej (sprawozdanie), Warszawa 14 stycznia 1953 r., s. 24.

⁸¹ AAN, MO 1787, Instrukcja nr II-W/2459/50, s. 54–56.

⁸² AAN, KC PZPR, 1644, Protokół nr 89 posiedzenia Biura Organizacyjnego 7 maja 1951 r. oraz Wytyczne Komitetu Obywatelskiego w sprawie Międzynarodowego Dnia Dziecka, s. 519; AAN, MO 1787, Pismo nr II-W 3124/51 w sprawie obchodów Międzynarodowego Dnia Dziecka, Warszawa 10 maja 1951 r., s. 344–345.

⁸³ AGKZHP, ZMP, ZG ZMP w sprawie przygotowania i przeprowadzenia Międzynarodowego Dnia Dziecka, 14 maja 1952 r.

⁸⁴ W 1952 r. były wśród nich m.in. takie: „Niech żyje tow. Stalin – niezłomny chorąży pokoju – przyjaciel i obrońca dzieci całego świata”, „Przyjaźń z ZSRR i Krajami Demokracji Ludowej – to niezawodna obrona naszych dzieci przed ludobójcami imperialistycznymi”, „Wieczna hańba amerykańskim zbrodniarzom, stosującym broń bakteriologiczną przeciw narodowi i dzieciom koreańskim”. Zob. AAN, MO 3994, Instrukcja Krajowego Komitetu dla Przygotowania i Obchodu Międzynarodowego Dnia Dziecka, s. 17–23.

⁸⁵ S. Majewski, *op.cit.*, s. 105.

dla narodu rosyjskiego i innych narodów ZSRR oraz uczucia podziwu dla osiągnięć budownictwa socjalistycznego”. Z tego powodu Ministerstwo Oświaty oceniało, iż „cele wychowawcze nauczania języka rosyjskiego zbliżają ten przedmiot raczej do takich przedmiotów, jak język polski, historia, nauka o Polsce i świecie współczesnym, aniżeli do innych języków obcych przewidzianych w programie szkoły ogólnokształcącej”⁸⁶.

Sprawą nauczania języków obcych w szkole zajmowało się Kolegium Ministerstwa Oświaty 21 sierpnia 1950 r. Przygotowana na posiedzenie notatka informowała, iż w roku szkolnym 1948/1949 nauka języka obcego winna się odbywać w 11 548 szkołach podstawowych (szkoły z najwyższą klasą VI–VII), a faktycznie odbywała się w 7519 (65% szkół). Oznaczało to, iż w 4129 szkołach języka obcego nie uczono, mimo że przewidywał to program szkoły. Proporcje nauki poszczególnych języków w tych szkołach były następujące: język rosyjski – 3037 szkół, język angielski – 1152, francuski – 2616, niemiecki – 714. Język rosyjski miało okazję poznać 40% uczniów uczących się w ogóle języka obcego. Radykalna zmiana pod tym względem nastąpiła w roku szkolnym 1949/1950: języka rosyjskiego uczyło się wówczas przeszło 800 000 uczniów klas V, VI i VII, tj. 66% wszystkich uczących się w ogóle języka obcego w szkole⁸⁷.

Po dyskusji podjęto uchwałę, iż jako zasadę przyjmuje się wprowadzenie do 1953 r. włącznie powszechności nauczania języka rosyjskiego, począwszy od klasy V; nauczanie języków zachodnich postanowiono organizować w specjalnie wyznaczonych szkołach, przede wszystkim w dużych ośrodkach robotniczych. Obok nauki języków zachodnich w klasach licealnych tych szkół zdecydowano wprowadzić jako obowiązkowy także język rosyjski oraz nadobowiązkowe nauczanie trzeciego języka obcego⁸⁸.

Wskazanej dwudzielnej wizji świata zewnętrznego była podporządkowana działalność szkolnych organizacji ideowych. Realizowały ją m.in. Koła Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (w kwietniu 1951 r. przemianowane na Koła Przyjaciół ZSRR). Wśród form ich pracy wymieniano: czytanie i omawianie artykułów o życiu młodzieży radzieckiej z gazet: „Wolność”, „Przyjaźń”, „Pionierska Prawda”, „Sztandar Młodych”, „Świat Młodych”, organizowanie pogadanek i odczytów o różnych typach szkół istniejących w ZSRR, o przodownictwie pracy, oglądanie filmów radzieckich, czytelnictwo książek, urządzanie wie-

⁸⁶ W. G., *Program języka rosyjskiego w 11-letniej szkole ogólnokształcącej*, „Język rosyjski”, nr 4–5 z listopada–grudnia 1949 r., s. 60.

⁸⁷ AAN, MO 14, Notatka w sprawie języków obcych (opracowana przez Departament Szkolnictwa Ogólnokształcącego), s. 238.

⁸⁸ AAN, MO 14, Protokół nr 12 z posiedzenia Kolegium Ministerstwa Oświaty z 21 sierpnia 1950 r. – omawiano sprawę nauki języków obcych, s. 227–229.

czorów poezji radzieckiej, propagowanie nauki języka rosyjskiego, opieka nad grobami żołnierzy radzieckich itp.⁸⁹

Dla organizacji harcerskiej reorientacja ideowa stanowiła jeden z najważniejszych problemów w latach 1949–1950. Już w grudniu 1948 r. uchwałą Zjazdu Instruktorów Harcerskich polskie harcerstwo zerwało łączność z Międzynarodowym Biurem Skautowym. W dniach 28 kwietnia–23 maja 1950 r. grupa działaczy harcerskich przebywała w ZSRR dla zapoznania się z osiągnięciami pionierów radzieckich⁹⁰. Zgodnie z wytycznymi Biura Politycznego KC PZPR mówiącymi o tym, iż harcerze powinni szukać wzorów osobowych w „bohaterskich ludziach radzieckich” (oprócz polskich przodowników pracy) następowała ewolucja harcerskiej koncepcji wychowania⁹¹. Jej elementem była krytyka tradycji skautowych jako odpowiadających „kolonialnym celom imperialistycznej Anglii”⁹².

Zgodnie z tymi założeniami była organizowana praca harcerstwa w szkole. Harcerze na zbiórkach zapoznawali się m.in. „z gospodarką Związku Radzieckiego, z nowo powstającymi budowlami komunizmu, z bohaterami ZSRR i wychowankami organizacji pionierskiej: Pawlikiem Morozowem, Dubininem, Czekałinem”⁹³. Na wzór radzieckich domów pioniera były organizowane domy harcerza⁹⁴. Kształtowaniu „serdecznego stosunku do ZSRR” miało służyć również harcerskie krajoznawstwo: „Musimy spowodować – pisał instruktor Jerzy Żołnierkiewicz w październiku 1950 r. – ażeby młodzież dobrze znała i głęboko szanowała te miejscowości, gdzie przebywał Lenin”⁹⁵. Harcerstwo włączyło się również do organizowanych wielkim nakładem środków kampanii walki o pokój. W ich ramach w 1951 r. w niektórych miastach odbywały się Złoty Najmłodszych Bojowników o Pokój⁹⁶.

Taka wizja otoczenia zewnętrznego Polski obowiązywała nie tylko w szkole, ale również w przedszkolach państwowych. Już w wydanym w 1950 r. programie tymczasowym zajęć w przedszkolu jego autorzy stwierdzali, iż powinno

⁸⁹ Komunikat w sprawie Szkolnych Kół Przyjaciół ZSRR, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 8 z 20 kwietnia 1951 r., poz. 92; Ł. Saar, *Szkolne koła Przyjaciół ZSRR*, „Wychowanie w Zespole”, nr 4 z września 1951 r.

⁹⁰ K. Persak, *op.cit.*, s. 51.

⁹¹ AAN, KC PZPR 1638, mikr. 2820/1, Sprawozdanie (krótkie) dla Sekretariatu KC Partii z wyprawy pracowników harcerskich do ZSRR w czasie od 28 kwietnia do 23 maja 1950 r., s. 197; *ibidem*, Protokół nr 38 posiedzenia Biura Politycznego z 8 czerwca 1950 r. (załącznik), s. 160.

⁹² W. Dewitkowa, *O przebudowę ideologiczną harcerstwa*, „Światlice Dziecięce”, nr 3 z marca 1949 r.

⁹³ AGKZHP, ZMP 16, Informacja nr 2 jak drużyny harcerskie realizują wytyczne na rok szkolny 1952/1953, Rzeszów 13 stycznia 1953 r.

⁹⁴ AGKZHP, ZMP 12, Zadania Domów Harcerza (1950 r.).

⁹⁵ AGKZHP, ZMP 66/1, Notatka o krajoznawstwie wśród młodzieży szkolnej, Warszawa 1 października 1950 r.

⁹⁶ AGKZHP, ZMP 39, Notatka o sytuacji w organizacji harcerskiej.

ono „wychowywać dzieci w miłości i szacunku do ZSRR, wiernego przyjaciela Polski Ludowej, kraju zwycięskiego socjalizmu i wzoru dla wszystkich krajów i narodów, dla jego wodzów, Lenina i Stalina, i dla jego bohaterskiej armii”; „wychowywać w miłości do wszystkich ludzi pracy całego świata i do wszystkich uciskanych narodów walczących pod przewodnictwem ZSRR o pokój, postęp i wolność, a w duchu nienawiści do obozu imperializmu, ucisku człowieka przez człowieka i podżegaczy do wojny”. Temu celowi miały służyć pogadanki, których tematy sformułowano w następujący sposób: „zaznajomienie dzieci ze Związkiem Radzieckim. Stalin. Stalinowska pięciolatka – odbudowy ZSRR po wojnie. Plan przeobrażenia przyrody. Stalin na czele milionów walczących o pokój”⁹⁷.

Praktyczne pomysły realizacji tych ogólnych haseł można odnaleźć w czasopiśmie „Wychowanie w Przedszkolu”, gdzie publikowano wzory pogadanek dla przedszkolaków m.in. na temat ZSRR, Stalina, Lenina⁹⁸.

Materiały sprawozdawcze TPD wskazują, że proponowane tam pomysły były realizowane⁹⁹. W wielu placówkach istniały specjalne kąciki przyjaźni polsko-radzieckiej¹⁰⁰.

Co ambitniejsze przedszkolanki organizowały swych podopiecznych do udziału w akcji plebiscytu pokoju¹⁰¹. Zgodnie z zaleceniami Ministerstwa Oświaty elementy walki o pokój miały być ważnym składnikiem przygotowań do obchodów Międzynarodowego Dnia Dziecka w przedszkolach. Wiersze, piosenki, opowiadania i gazetki ściennie w tygodniach poprzedzających ten dzień miały dotyczyć życia dzieci w ZSRR, NRD i innych „krajach demokracji ludowej”¹⁰².

Ten sam kierunek wychowawczy był realizowany w domach dziecka¹⁰³ i na placówkach wczasów letnich¹⁰⁴. Na tych ostatnich już w 1949 r. zalecano m.in.

⁹⁷ *Zajęcia w przedszkolu. Program tymczasowy*, Warszawa 1950, s. 4 i 62–63.

⁹⁸ Redakcja, *Miesiąc przyjaźni polsko-radzieckiej w pracy z dziećmi*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 2 z października 1949 r.; A. Czyłok [wychowawczyni przedszkola ćwiczeń w Kętach województwo krakowskie], *Pomoc Związku Radzieckiego treścią zabawy dzieci*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 3 z listopada 1952 r.; Redakcja, *Dni leninowskie w przedszkolach*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 5 ze stycznia 1950 r.

⁹⁹ AAN, TPD 12, Dziennik kierowniczkii przedszkola nr 1 w Dębicy, s. 345.

¹⁰⁰ AAN, TPD 14, Naczelnik Wydziału Przedszkoli TPD w Elblągu do kierownictwa przedszkola TPD w Elblągu, Warszawa 23 kwietnia 1952 r., s. 47–48.

¹⁰¹ L. Kurzajek, [Piwonice, pow. Kalisz], *Jak przeprowadziłam Plebiscyt Pokoju w przedszkolu*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 1 z września 1951 r.

¹⁰² AAN, MO 1787, Pismo nr II-W 3124/51 z 10 maja 1951 r. w sprawie obchodów Międzynarodowego Dnia Dziecka, s. 345.

¹⁰³ AAN, MO 3594, Tezy do referatu przewidzianego w drugim dniu obrad konferencji sierpniowych (Sekcja Domów Dziecka), s. 124; Z. Woźnicka, *Wychowanie na placówkach opiekuńczo-wychowawczych*, „Dzieci i Wychowawca” nr 4–5 z kwietnia–maja 1949 r.; *idem*, *Wychowanie patriotyczne w domach dziecka*, „Dzieci i Wychowawca”, nr 2 z 1950 r.

¹⁰⁴ R. Pawuła, *Wczasy letnie dla dzieci i młodzieży. Z referatu wygłoszonego na Krajowej Konferencji w Sprawie Wczasów Letnich, odbytej w Otwocku w czasie 21–22 XII 1948*, „Dzieci i Wychowawca” nr 1–3 ze stycznia–marca 1949 r.

przeprowadzenie pogadek na następujące tematy: Miczurin, walka o pokój, Grecja walczy, Chiny zwycięskie, Marks–Lenin, Komuna Paryska, Dąbrowszczacy w Hiszpanii, braterstwo broni Polski i ZSRR, walka krajów demokracji ludowej z imperializmem anglo-amerykańskim¹⁰⁵. Tematyka ta była stopniowo rozszerzana w latach 1950–1953¹⁰⁶. W 1953 r. w wytycznych wychowania na placówkach letnich Ministerstwo Oświaty szczególnie akcentowało, zapewne pod wpływem śmierci Stalina, konieczność zapoznania wychowanków z życiorysem i działalnością „największego geniusza naszej epoki i przyjaciela Polski”, którego nakazywano stawiać za „przykład i wzór działalności wychowawczej na czasach”¹⁰⁷.

Ten zestaw zagadnień znalazł się również w programach zajęć świetlic dziecięcych¹⁰⁸ i ognisk niedzielnych¹⁰⁹.

Kształtowanie pozytywnego stereotypu Polski stalinowskiej

Jedną z istotnych cech stalinowskiego wychowania dzieci była również silniejsza niż wcześniej gloryfikacja ustanowionego przez komunistów ustroju państwa i potępienie jego wrogów wewnętrznych. Wymagało to rewizji interpretacji przeszłości Polski z punktu widzenia celów stawianych sobie przez władze partyjne/państwowe. W szkole podstawowej dokonywało się to przede wszystkim przez wprowadzenie nowych podręczników historii i nowego przedmiotu (od 1 września 1952 r.) „Nauka o konstytucji”¹¹⁰. Oprócz wzmiankowanych już

¹⁰⁵ Planowanie pracy wychowawczej na kolonii, „Świetlice Dziecięce”, nr 7–8 z lipca–sierpnia 1949 r.; AAN, MO 3578, Instrukcja Ministerstwa Oświaty z 11 czerwca 1949 r. (nr VII OP-1122/49) w sprawie wychowania na placówkach czasów letnich dla dzieci i młodzieży, s. 8.

¹⁰⁶ Planowanie pracy wychowawczej na kolonii, „Świetlice Dziecięce” nr 7 z lipca 1950 r.; Okólnik nr 10 z 16 marca 1952 r. (Op 3-874/52) w sprawie uzupełnień do »wytycznych wychowania na placówkach czasów letnich dla dzieci i młodzieży«, do „wytycznych organizacyjno-programowych akcji czasów w mieście” oraz do »wytycznych do pracy wychowawczej w dziecińcach wiejskich« z 1951 r., „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 5 z 28 marca 1952 r., poz. 44.

¹⁰⁷ AGKZHP, ZMP 66/IV, Wytyczne wychowania na placówkach letnich dla dzieci i młodzieży w 1953 r., Ministerstwo Oświaty nr Op. 3-2002/53, Warszawa 25 kwietnia 1953 r.

¹⁰⁸ F. Zelcer, *Świetlica w maju*, „Świetlice Dziecięce”, nr 4 z kwietnia 1948 r.; *idem*, *Świetlica w październiku i listopadzie*, „Świetlice Dziecięce”, nr 10–11 z października–listopada 1948 r.; *idem*, *Co dała światu Rewolucja Październikowa; O czym pamiętamy w marcu*, „Świetlice Dziecięce”, nr 3 z marca 1950 r.

¹⁰⁹ J. Mikołajewicz, *Jeszcze o „Ogniskach Niedzielnych”*, „Wychowanie Pozaszkolne”, nr 3 z listopada 1950 r.

¹¹⁰ „Nauka o konstytucji” została wprowadzona w roku szkolnym 1952/1953 do klas VII i IX szkoły ogólnokształcącej i zastąpiła dotychczasowe przedmioty: „Nauka o Polsce i świecie współczesnym” oraz „Nauka o społeczeństwie”; zob. F. Mielczarek, *op.cit.*, s. 76–77. Oba te ostatnie przedmioty uległy mocnej ideologizacji od 1948 r. Zob. K. Stachura, *Wychowanie obywatelskie w szkole jako czynnik kształtowania kultury politycznej młodzieży*.

tłumaczeń autorów radzieckich ukazały się nowe podręczniki historii napisane przez Polaków. W klasie IV obowiązywał podręcznik Gryzeldy Missalowej i Janiny Schoenbrenner, niezwykle wysoko oceniany przez Ministerstwo Oświaty jako „pierwsza próba marksistowskiej syntezy dziejów Polski”. Przyznawano jednocześnie, że „nie jest on przystosowany do poziomu dziecka w klasie IV” i stanowi pomoc przede wszystkim dla nauczyciela. „Podręcznik prostuje błędy burżuazyjnej nauki historycznej, która pomijała szereg faktów, zamazywała ich treść klasową, usuwała z podręczników szkolnych szereg postaci, które nam ukazują nasze postępowe tradycje”¹¹¹.

Podręczniki historii kreowały obraz dziejów ojczystych zdominowany przez historię „walk klasowych”. W ocenie Polski Ludowej (to określenie wypiera dominujące przed 1948 r. „Polska Demokratyczna”) Missalowa i Schoenbrenner m.in. krytkowały Władysława Gomułkę jako człowieka, który skupił wokół siebie siły oportunistyczne w PPR; walczyli z nimi Bierut i Franciszek Józwiak. Negatywnie oceniały również „nacjonalistyczne” elementy w PPS, gloryfikowały osiągnięcia planu sześcioletniego, uspołdzielczenie wsi i uprzemysłowanie¹¹².

Podobnie jak nauka historii w szkole, również kółka historyczne miały wychowywać „budowniczych socjalizmu, gorących patriotów Polski Ludowej”. „Linia przewodnia naszego programu – pisała w 1951 r. Janina Schoenbrenner – to dzieje walk klasowych, w myśl zasady »historia wszystkich dotychczasowych społeczeństw jest historią walk klasowych«, to dzieje mas pracujących, historia »wytwórców dóbr materialnych«”¹¹³. Takiego sposobu myślenia i interpretacji historii Polski żądano również od uczniów w trakcie zdawania obowiązkowych egzaminów promocyjnych¹¹⁴.

Rys historyczny, „Prace Pedagogiczne”, nr 16 z 1982 r., s. 19–30; *idem*, *Treści ideologiczno-politycznego kształcenia i wychowania młodzieży w programach nauczania wychowania obywatelskiego w latach 1945–1950*, „Prace Pedagogiczne”, nr 15 z 1982 r., s. 112–117.

¹¹¹ Okólnik nr 21 z 30 czerwca 1952 r. (nr DK 2-2156/52) w sprawie stosowania wytycznych do korzystania z podręczników szkolnych w roku szkolnym 1952/1953, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 10 z 25 lipca 1952 r., poz. 84 – załącznik: Wytyczne do korzystania z podręczników szkolnych na rok szkolny 1952/1953.

¹¹² B. Jakubowska, *op.cit.*, s. 259.

¹¹³ J. Schoenbrenner, *Zadania kół historycznych szkolnych – ich organizacja i problematyka*, „Wychowanie w Zespole”, nr 4 z września 1951 r.

¹¹⁴ Wśród pytań egzaminacyjnych dla klasy VII w roku szkolnym 1954/1955 diskutowanych na posiedzeniu Kolegium Ministerstwa Oświaty znalazły się m.in. następujące: „»Proletariat« – pierwsza polska rewolucyjna partia robotnicza, jej powstanie i działalność; SDK-PiL – powstanie, główni działacze, współdziałanie z proletariatem rosyjskim; [...] Jakie najważniejsze zmiany zapowiadał manifest PKWN? Dlaczego wszyscy postępowi Polacy przyjęli go z radością?; [...] Opowiedz o Kongresie Zjednoczeniowym PZPR i jego znaczeniu; Opowiedz w jaki sposób masy pracujące w Polsce Ludowej biorą udział w rządzeniu państwem; [...] Powiedz, dlaczego Polska Ludowa może organizować gospodarkę planową

Ta motywowana ideologicznie aktualizacja treści nauczania dotyczyła nie tylko historii, ale również innych przedmiotów, łącznie z tak wydawało by się trudno poddającą się tym zabiegom matematyką.

Mało znanym wyrazem owej „walki o przeszłość” była zainicjowana przez Ministerstwo Oświaty akcja wokół nadawania nowych i weryfikacji już istniejących imion szkół. Już w maju 1947 r. został wydany okólnik Ministerstwa Oświaty, który stanowił, iż „przy nadawaniu szkołom nazw będą uwzględnione tylko wnioski zawierające nazwiska osób, które życiem swoim i działalnością swoją, służąc idei demokratycznej, walczyły o godność, wielkość i rozwój narodu, i przyczyniły się do zwycięstwa demokracji ludowej”¹¹⁵. W sierpniu 1948 r. minister zezwalał „w wyjątkowych wypadkach” na uwzględnianie w nich „nazwiska przedstawicieli innych narodów, którzy zasłużyli się dla idei postępu, demokracji i międzynarodowej współpracy dla utrzymania pokoju”¹¹⁶. Zarządzenie ministerialne z 21 sierpnia 1952 r. stanowiło, że „Szkoły, których poziom naukowy i wychowawczy oraz stan wyposażenia materialnego jest dostatecznie wysoki, mogą w nazwach przybrać imiona osób lub instytucji, które działalnością swoją służąc idei demokratycznej, walczyły o postęp, godność, wielkość i rozwój narodu”. Wymagało to zatwierdzenia Ministerstwa Oświaty. Jednocześnie z dniem wejścia w życie niniejszego zarządzenia imiona nadane szkołom wcześniej mogły być zachowane w nazwach szkół do 31 grudnia 1952 r., a po tym terminie „tylko wtedy, jeśli Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w stosunku do szkół stopnia podstawowego, a Ministerstwo Oświaty w stosunku do szkół stopnia licealnego dokona ich zatwierdzenia”. Prezydium powiatowych rad narodowych w stosunku do szkół stopnia podstawowego, a prezydium wojewódzkich rad narodowych w stosunku do szkół stopnia licealnego były zobowiązane złożyć w terminie dwumiesięcznym od dnia wejścia w życie zarządzenia wnioski o reprobację imion używanych dotąd w nazwach tych szkół¹¹⁷.

Z zachowanych – dalece niekompletnych – archiwaliów Ministerstwa Oświa-

i zapewnić każdemu obywatelowi prawo do pracy, a dlaczego w Polsce przedwrześniowej panowało bezrobocie; Jak Polska Ludowa opiekuje się mało i średniorolnymi chłopami i jak chroni ich przed wyzyskiem ze strony kułaków; Jak pomagają sobie wzajemnie robotnicy i chłopci w Polsce Ludowej; Wyjaśnij, że Konstytucja PRL jest wynikiem dążeń i walk szeregu pokoleń o wyzwolenie społeczne; [...] Powstanie chłopów pod wodzą Kostki-Napierskiego”. AAN, MO 21, Tematy egzaminacyjne dla klasy VII w roku szkolnym 1954/1955, s. 347.

¹¹⁵ Okólnik nr 17 z 21 maja 1947 r. (II Śr-2121/47) w sprawie nazw szkół, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty” nr 6 z 23 czerwca 1947 r., poz. 140.

¹¹⁶ Okólnik nr 21 z 21 sierpnia 1948 r. (II P-4609/48) w sprawie nazw szkół, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 10 z 30 września 1948 r., poz. 179

¹¹⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty z 21 sierpnia 1952 r. (nr So -2-6855/52) w sprawie nazw szkół ogólnokształcących, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty” nr 14 z 15 września 1952 r., poz. 111.

ty wynika, iż zarówno wnioski przesyłane przez rady niższego szczebla do WRN, jak i przez te ostatnie do ministerstwa zawierały najczęściej nazwiska takich patronów, jak: Józef Ignacy Kraszewski, Emilia Plater, Stefan Czarniecki, Stanisław Staszic, Tadeusz Kościuszko, Marian Buczek, Stefan Żeromski, Bolesław Prus, Maria Konopnicka, Marceli Nowotko, Julian Marchlewski, Hanka Sawicka, Karol Świerczewski, Janek Krasicki, Ludwik Waryński, Marcin Kasprzak. Wiele szkół miało nosić imię Manifestu Lipcowego i Bohaterów Młodej Gwardii. W województwie lubelskim „zabrano” patronów bez nadania nowych szkołom noszącym dotychczas imiona: Królowej Jadwigi, Władysława Jagiełły, hetmana Zamojskiego, Unii Lubelskiej, ks. Adama Czartoryskiego¹¹⁸.

Podobny zestaw postaci dominował wśród intensywnie zmienianych od początku lat pięćdziesiątych imionach nadawanych drużynom harcerskim¹¹⁹.

Czołowa rola w dziele upowszechniania i gloryfikacji stalinowskiego modelu Polski w środowisku dzieci przypadła harcerstwu. Wprowadzone w czerwcu 1950 r. nowe przyrzeczenie harcerskie nakazywało „uczyć się i pracować dla dobra Ojczyzny i sprawy socjalizmu” oraz „całym sercem zawsze i wszędzie służyć Polsce Ludowej”. Punkt pierwszy obowiązującego odtąd prawa harcerskiego stwierdzał: „Harcerz kocha Polskę Ludową i służy jej całym swym życiem”¹²⁰. Ideałem coraz skuteczniej wprowadzanym w życie była imitacja instytucji i zjawisk obecnych w stalinowskim modelu życia publicznego dorosłych.

Propagandzie stalinowskiej Polski – oprócz wskazanego już kształtowania „serdecznego stosunku do ZSRR” miało służyć harcerskie krajoznawstwo. „W czasie wycieczek – pisali na ten temat funkcjonariusze ZG ZMP w lutym 1952 r. – na przykładach drobnych chociażby zmian w życiu ich wsi, miasteczka czy okolicy, należy wyjaśnić dzieciom ich sens społeczny, znaczenie dla ludzi pracy i wskazywać jak rozwijać się będzie życie środowiska i całego kraju w 6-cio letnim Planie”¹²¹. Zgodnie z tym założeniem praca drużyny wiejskiej w okresie wakacji letnich 1955 r., poprzez organizowanie wycieczek do spółdzielni produkcyjnych, POM, PGR, przodujących mała i średniorolnych chłopów miała „pogłębić miłość dzieci do Partii, ZMP, pokazywać dorobek klasy robotniczej i pracujących chłopów w 10-leciu Polski Ludowej oraz perspektywy rozwojowe wsi polskiej wytyczone przez II Zjazd Partii”¹²².

W tym nurcie „miłości do Polski Ludowej” mieści się również działalność Szkolnych Kół Młodzieżowych Ligi Przyjaciół Żołnierza, mających na celu

¹¹⁸ Zob. m.in. AAN, MO 1339, 1342.

¹¹⁹ K. Skusiewicz, *Ewolucja postaci bohatera drużyny w latach 1944–1956*, „Harcerstwo”, nr 8 z 1989 r., s. 16–21.

¹²⁰ K. Persak, *op.cit.*, s. 175.

¹²¹ AGKZHP, ZMP, O harcerskich wiosennych wycieczkach, Warszawa 28 lutego 1952 r.

¹²² AKGZHP, ZMP 66/II, Wskazówki do pracy drużyn harcerskich w okresie ferii letnich w 1955 r.

„umocnienie obronności Państwa Ludowego drogą wychowania ideologiczno-politycznego i wyszkolenia wojskowego młodzieży oraz przysposobienia jej do obrony Ojczyzny”¹²³.

Gloryfikacji państwa i jego polityki były podporządkowane organizowane w miesiącach letnich przez wydziały oświaty rad narodowych trzydniowe wycieczki dzieci wiejskich do dużych miast (Warszawa, Kraków, Poznań, Szczecin, Wrocław, Gdańsk, Łódź i Bydgoszcz). Jako cele wycieczek wymieniano: pokazanie dzieciom osiągnięć Polski Ludowej w walce o pokój i plan sześcioletni „ze szczególnym podkreśleniem dokonanych w okresie 10-lecia przemian gospodarczych, społecznych i kulturalnych”; pogłębienie sojuszu robotniczo-chłopskiego i wzmocnienie więzi gospodarczej miasta ze wsią. Polecano, aby zapewnić im uczestnictwo w uroczystościach związanych z rocznicą 22 lipca: „Przez zwiedzanie, uczestniczenie w imprezach kulturalno-oświatowych, zorganizowanie w ośrodku wycieczkowym życia dzieci opartego o metody harcerskie – czytamy w załączniku do pisma ministerstwa – należy pogłębić u nich patriotyzm i dumę narodową z dokonanych osiągnięć i postępowych tradycji narodowych, entuzjazm do budownictwa socjalistycznego i do walki narodu polskiego o pokój oraz plan 6-letni”¹²⁴.

Gloryfikacja bierutowskiej Polski była bodaj najważniejszym celem wzmiankowanych wcześniej choinek noworocznych. Ich TPD-owscy inicjatorzy już w 1949 r. twierdzili, iż w tematyce uroczystości należy uwzględnić w szczególności zagadnienia „przedterminowego wykonania planu trzyletniego i wkroczenia w sześcioletni plan budowy fundamentów gospodarki socjalistycznej w naszym kraju. Tematyka powyższa powinna być ujęta w formę artystyczną i znaleźć wyraz w hasłach, życzeniach, inscenizacjach, zagadkach, elementach dekoracji i kostiumów maskaradowych z wykluczeniem pogadank, referatów, długich przemówień itp.”¹²⁵ Według organizatorów miały „one pogłębić i rozszerzyć wpływ szkół TPD, obudzić w dzieciach radosną dumę i entuzjazm dla osiągnięć Polski Ludowej, szacunek dla pracy budowniczych socjalizmu”¹²⁶. Temu naczelnemu zadaniu były podporządkowane wszystkie elementy dekoracyjne i programowe imprezy. Nie chodziło jedynie o to, że wzorem radzieckim wyeliminowany zo-

¹²³ AAN, KC PZPR, 237/XVII-167, Regulamin dla Szkolnych Kół Młodzieżowych Ligi Przyjaciół Żołnierza, październik 1950 r., s. 63–66.

¹²⁴ AAN, MO 3946, Załącznik do pisma Ministerstwa Oświaty nr Op.3-2270/54. Wytyczne programowo-organizacyjne wycieczek dzieci wiejskich do miast.

¹²⁵ A. Lewin, *Instrukcja w sprawie organizacji uroczystości powitania Nowego Roku na placówkach TPD*, „Świetlice Dziecięce”, nr 11–12 z listopada–grudnia 1949 r.

¹²⁶ AAN, TPD 42, Wytyczne dla Oddziałów TPD w sprawie organizowania masowych imprez powitania Nowego Roku 1952, Warszawa 20 października 1951 r., s. 31–32; zob. również: AAN, MO 1787, Wytyczne dla Oddziałów TPD w sprawie organizowania masowych imprez powitania Nowego Roku 1951, s. 225–226.

stał św. Mikołaj. „Choinka z białymi gołębiami pokoju – pisano w TPD-owskim periodyku »Wychowanie w Zespole« to umiejętne powiązanie tego, co wzięliśmy w spadku, jako element wartościowy z dawnych obyczajów, z nową świecą, socjalistyczną treścią. Spod choinki popłynęła na salę pieśń o planie 6-letnim i o pokoju, który nie będzie dany z niebios, ale który trzeba wywalczyć. Choinka, wiązana w przeszłości zawsze z elementami ubóstwa, pokory i poddania się siłom nadprzyrodzonym jako odbicie warunków życia ludu polskiego w okresie feudalizmu, choinka dla dzieci »biednych« organizowana przez filantropów różnego autoramentu przed wojną dla uspokojenia »sumienia« społecznego burżuazji, zamieni się podczas imprezy masowej w symbol nowego życia w naszej odrodzonej ludowej ojczyźnie»¹²⁷. Imprezy TPD-owskie miały swych uczestników olśnić swą niezwykłą atmosferą. Do ich stałego repertuaru należały: gry zręcznościowe, wyświetlanie filmu fabularnego, występ teatru kukielkowego, loteria fantowa, występy artystów cyrkowych, opowiadanie bajek. Poszczególne pomieszczenia w budynku, gdzie się one odbywały były odrębnymi salami o odrębnym przeznaczeniu (sala morska, lotnicza, ciekawej astronomii¹²⁸ itp.). Jako elementy dekoracyjne wykorzystywano godła harcerskie, pionierskie, sztandary o barwach państw „demokracji ludowej”. Instruowano organizatorów co do charakteru ozdób choinkowych (górnika, rolnika, traktora itp.). Nie zapomniano nawet o tym, aby łańcuchy choinkowe miały ogniwa w formie szóstek dla przypomnienia o planie sześcioletnim. Montaż słowno-muzyczny z tej okazji pisali m.in. Jan Brzechwa, Władysław Szpilman, Jerzy Czworakowski, Zbigniew Turski¹²⁹.

W imprezach TPD-wskich z przełomu 1949/1950 r. dla „dania wyrazu wagi odbudowy kraju i przodownictwa pracy” Nowy Rok zamiast „kostiumu z rekwizytorni teatralnej miał na sobie strój robotnika (kombinezon)”. „Doprowadziło to do świadomości dzieci patrzących na widowisko myśl, że cześć dla ludzi pracy i ich osiągnięć może być przedmiotem sławy, a przodownik pracy stał się bohaterem naszych czasów”. Zespół teatru TPD „Baj” odegrał wówczas dla dzieci sztukę o Warszawie, przedstawiającą budowę trasy W-Z i Mariensztatu. „W sztuce wystąpiła słynna trójka murarska, a także dzieci śląskiego zagłębia węglowego piszące ćwiczenie o Warszawie. Tu postać »Nowego Roku« w oso-

¹²⁷ *Znaczenie wychowawcze i propagandowe masowej imprezy noworocznej dla dzieci*, „Wychowanie w Zespole”, nr 6 z listopada 1951 r.

¹²⁸ Ta sala miała spełniać bardzo jednoznaczną rolę w trakcie imprezy organizowanej w Stalinogrodzie: „dzieci poznają przyrządy astronomiczne Kopernika i obecne, zapoznają się z planetarium w wojewódzkim Parku Kultury i kościołem, który utrudniał ogłoszenie nauki Kopernika”. W wyposażeniu sali poza tym miały się znajdować „akcenty utwierdzające dzieci w materialności świata, w naukowym światopoglądzie [...]”. Zob. AGKZHP, ZMP 12, Wytyczne dla kadry imprezy noworocznej [b.d.].

¹²⁹ Zob. „Wychowanie w Zespole”, nr 6 z listopada 1951 r.; „Wychowanie Pozaszkolne”, nr 4 z grudnia 1950 r.

bie czcigodnego, zasłużonego w pracy górnika narzuciła dzieciom nowy stosunek do baśni, która dzisiaj staje się rzeczywistością dzięki pracy i wiedzy człowieka”. Z imprezy wykluczono wszelkie elementy filantropijne. Dzieci uczestniczyły w „atrakcjach” na podstawie wcześniej otrzymanego biletu i to im dawało prawo do losowania w kiermaszu, do otrzymania skromnego posiłku (bułka z wędliną i jabłko) oraz do upominku w postaci torebki ze słodyczami. „Wszystkie miały równe prawo do radości, do wspólnej zabawy i tańców, a prawa te zdobyły dzięki temu, że w szkołach uzyskały dobre wyniki w pracy społecznej i nauce”. W oprawie dekoracyjnej chodziło o przekazanie aktualnych idei o znaczeniu wychowawczym¹³⁰.

Gloryfikacja Polski stalinowskiej nie ominęła zajęć z przedszkolakami. Już wspomniany tymczasowy program zajęć w przedszkolu z 1950 r. nakazywał wychowywać ich „w miłości do Polski Ludowej, ku jej przywódcom, budowniczym i obrońcom: klasie robotniczej, pracującemu chłopstwu i Wojsku Polskiemu, szczepić przywiązanie do mowy ojczystej i otaczającej przyrody, wyjaśniać ważniejsze wydarzenia w kraju i za granicą, dostępne rozumieniu dzieci”. Wśród tematów pogadek na temat środowiska społecznego dla sześciolatek znalazły się m.in. następujące: „Bliższe zaznajomienie dzieci z postacią Prezydenta Bieruta, z niektórymi fragmentami jego życia, z wojskiem Polski Ludowej, marszałkiem Konstantym Rokossowskim. [...] Niektóre wiadomości o planie 6-letnim. Co ważnego Polska chce wykonać w planie 6-letnim. Przewodnicy i racjonalizatorzy”¹³¹.

Wzorcowe sposoby przeprowadzania tych pogadek publikowały czasopiisma oświatowe¹³².

Dla zapoznania dzieci z propagandową wizją planu sześcioletniego przedszkola organizowały wycieczki na place budów, dekorowały budynki szóstkami, makietami i sylwetkami hut, kopalni, fabryk itp. Celowi temu były podporządkowane niektóre zabawy i innego rodzaju zajęcia¹³³.

Naśladowanie świata dorosłych w zakresie form organizacji oficjalnego życia społecznego znalazło najbardziej dobitny wyraz w próbach wprowadzenia do przedszkoli współzawodnictwa pracy i zobowiązań produkcyjnych. W „Wychowaniu w Przedszkolu” A. Zachariaszowa twierdziła, że dzieci powinny podejmować zobowiązania przed uroczystościami państwowymi: „Może to być oczyszczenie terenu z kamieni (nie dużych), oczyszczenie miejsca pod zagonki

¹³⁰ L. Barszczewska, *Pierwsza próba*, „Wychowanie Pozaszkolne”, nr 4 z grudnia 1950 r.

¹³¹ *Zajęcia w przedszkolu. Program tymczasowy*, Warszawa 1950.

¹³² A. Zachariaszowa, *Jak przeprowadziłam w przedszkolu pogadankę w dniu 22 lipca*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 8 z kwietnia 1950 r.

¹³³ AAN, TPD 12, J. Januszek, *Jak zbliżyłam dzieciom zagadnienie Planu 6-letniego*, s. 133–139.

(nie ze śmieci), wygrabienie ścieżki, oczyszczenie dróżki ze śniegu, wykonanie karmnika dla ptaków, obsianie zagonków, wykonanie stracha na wróble, tabliczek z napisem »Nie deptaj trawy«, odświeżenie zabawek, wyszorowanie klocków, ozdobienie pudełek do loteryjek lub innych pomocy”. Autorka postulowała, aby rozbudzać zainteresowania dzieci współzawodnictwem dorosłych, wprowadzać raczej współzawodnictwo zbiorowe na krótką metę. „Czyn pierwszomajowy nie powinien być zabawą. Jako czyn pierwszomajowy dzieci powinny wykonać coś użytecznego i potrzebnego”¹³⁴.

Przykład postępowania z dziećmi według takiego schematu został opisany w analizowanym periodyku już w kwietniu 1951 r.¹³⁵ W wielu przedszkolach „dzieci-przodownicy” otrzymywali 1 maja nagrody książkowe¹³⁶, a niektóre placówki TPD wtedy organizowały „własne” manifestacje najmłodszych. Dzieci z przedszkoli uczestniczyły również w „dorosłych” pochodach pierwszomajowych¹³⁷.

Trudności w doborze wartościowego artystycznie i odpowiedniego politycznie repertuaru dla tego rodzaju imprez skłoniły władze państwowe (Ministerstwo Kultury i Sztuki) do rozpisania zamkniętego konkursu na tekst piosenki o tematyce rewolucyjno-społecznej dla dzieci w wieku przedszkolnym. Rozstrzygnięto go w lutym 1950 r. Pierwszej nagrody nie przyznano; dwie drugie nagrody (po 40 000 zł) otrzymali Maria Kownacka za tekst „Ochocza drużynka” i Karol Szpalski za „Piosenkę 1-majową”¹³⁸.

Gloryfikacja Polski Ludowej znalazła również wyraz w koncepcjach wychowawczych formułowanych na potrzeby domów dziecka¹³⁹. W celu krzewienia „patriotyzmu ludowego” organizowano w nich gawędy, kąciki polityczne, akademie i wieczornice, przeglądy prasy, zobowiązywano wychowanków do

¹³⁴ H. Zachariaszowa, *Współzawodnictwo pracy i zobowiązania produkcyjne na terenie przedszkola*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 8 z kwietnia 1951 r.

¹³⁵ T. Kocpżyńska, *Czyn pierwszomajowy przedszkola w Warszawie*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 8 z kwietnia 1951 r. Scenariusz imprezy pierwszomajowej dla przedszkolaków – zob. Z. Topińska, *1 Maja w przedszkolu*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 7 z marca 1950 r.

¹³⁶ N. Machałowa, [kierowniczką przedszkola ćwiczeń w Kielcach], *Czy słusznie stosujemy współzawodnictwo jako środek wychowawczy w przedszkolu?*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 6 z czerwca 1954 r.

¹³⁷ AAN, TPD, 44, Sprawozdanie z akcji masowej dla dzieci i młodzieży zorganizowanej przez TPD w Bielsku za drugi kwartał 1950 r., s. 86–87; *ibidem*, Sprawozdanie kwartalne z akcji masowej Oddziału Powiatowego TPD w Gliwicach za drugi kwartał 1950 r., s. 34

¹³⁸ AAN, Ministerstwo Kultury i Sztuki (dalej: MKiS), Departament Twórczości Artystycznej 505, Konkurs na tekst piosenki o tematyce społeczno-politycznej dla dzieci.

¹³⁹ AAN, MO 3594, Tezy do referatu przewidzianego w drugim dniu obrad konferencji sierpniowych (Sekcja Domów Dziecka), załącznik do Wytycznych Ministerstwa Oświaty do pracy sekcji domów dziecka (na konferencje sierpniowe w 1952 r.), s. 122–124.

czytania prasy codziennej¹⁴⁰. W domach dziecka organizowano również zobowiązania pierwszomajowe i różne formy współzawodnictwa (w „oszczędzaniu mienia socjalistycznego”, likwidowaniu ocen niedostatecznych itp.)¹⁴¹.

Szczególne korzystne możliwości dla kształtowania wyidealizowanego wizerunku Polski stalinowskiej dawał pobyt dzieci na wczasach letnich. Okólnikiem z 2 lipca 1949 r. Ministerstwo Oświaty polecało, „aby wszystkie placówki wczasów letnich dla dzieci i młodzieży: obozy i kolonie, półkolonie i dziecińce, domy turnusowe i świetlice, wzięły – w miarę możliwości – czynny i masowy udział w miejscowych obchodach” święta odrodzenia Polski (22 lipca), „organizowanych przez lokalne komitety”. Ministerstwo ustaliło również ramowy program obchodów, w którym przewidziano w dniu 21 lipca capstrzyk – „pochód odświętnie ubranych dzieci i młodzieży przy śpiewie wybranych marszów, piosenek wojskowych i rewolucyjnych, przez ulice miasteczka czy wioski”. Jego urozmaiczeniem mogły być „pochodnie niesione przez dzieci, wypożyczone od miejscowej straży pożarnej”. Szczególnie uroczysty był dzień następnny rozpoczynający się uroczystym apelem porannym. Polecano ponadto wysłanie sztafety do najbliższego miejsca, gdzie odbywał się obchód święta, jeśli cała młodzież nie może w tych obchodach uczestniczyć. Ponadto przewidywano m.in. składanie wieńców na grobach żołnierzy Wojska Polskiego, Armii Radzieckiej, partyzantów poległych „za wolność Polski”, wysłuchanie orędzia prezydenta RP, popisy sportowe, „żywą gazetkę” poświęconą osiągnięciom Polski Ludowej. „Po zakończeniu uroczystości przedpołudniowych winien mieć miejsce wspólny obiad, obfitszy niż zwykle, z podkreśleniem uroczystego charakteru, wyrażającego się w formie udekorowania jadalni, stołów itp.” Święto miało się kończyć uroczystym ogniskiem, rozpalonym przez zaproszonego gościa – sołtysa, wójta itp., odśpiewaniem „Międzynarodówki” lub innej „pieśni rewolucyjnej”¹⁴².

Kilka dni później ministerstwo przesłało do Kuratoriów Okręgów Szkolnych materiał dla prelegentów dotyczący procesu Adama Doboszyńskiego z poleceniem wytypowania – wraz z KW PZPR – osób do wygłoszenia pogadarek na ten temat w dniach 17–20 lipca na wielkich obozach i koloniach w każdym z okręgów. Co prawda, uczestnikami tych pogadarek miała być młodzież powyżej 14 lat, ale w praktyce, jak świadczą zachowane sprawozdania – brali w nich udział i młodszy koloniści¹⁴³.

¹⁴⁰ B. Dziuban, *Moja praca z grupą (Problem patriotyzmu ludowego)*, „Dzieci i Wychowawca”, nr 2 z 1950 r.

¹⁴¹ AAN, TPD 5, Sprawozdanie z podróży służbowej do Domu Dziecka TPD w Konstancjnie, s. 389–390.

¹⁴² Okólnik nr 22 z 2 lipca 1949 r. (VII Og-2762/49) w sprawie obchodu święta odrodzenia Polski na placówkach wczasów letnich dla dzieci i młodzieży.

¹⁴³ AAN, MO 3949, Pismo nr VII-Og-/49 z 15 lipca 1949 r. dyrektora Departamentu w Ministerstwie Oświaty F. Pawuły do Kuratorów Okręgów Szkolnych, s. 5, 27–33.

W aktach normatywnych ministerstwa z lat późniejszych dotyczących akcji wczasów letnich znajdujemy zalecenia dotyczące propagowania planu sześcioletniego i konstytucji PRL (w 1952 r.). Uczestnicy letniego wypoczynku mieli zapoznawać się z podstawami ustrojowymi Polski Ludowej i życiorysem Bolesława Bieruta¹⁴⁴. Wśród proponowanych tematów pogadarek na placówkach wczasowych znalazły się m.in. takie, jak: PGR, spółdzielnie produkcyjne, wieś w planie sześcioletnim, uprzemysłowienie rolnictwa, cukrownictwo, Iniarstwo, rośliny oleiste, współzawodnictwo pracy, Powszechna Organizacja „Służba Polsce”, Julian Marchlewski, Feliks Dzierżyński (zapoznanie dzieci z jego życiorysem było traktowane w 1951 r. jako „zagadnienie specjalne”¹⁴⁵), Marian Buczek, Maria Konopnicka, Eliza Orzeszkowa, gen. Karol Świerczewski, Fryderyk Szopen, trasa W–Z, reforma rolna, akcja „H”, Ludwik Waryński¹⁴⁶.

W wytycznych ZG ZMP w sprawie organizacji wczasów letnich z 12 marca 1952 r. przewidywano, że trasy obozów wędrownych będą przebiegać szlakiem budowli sześciolatki. Dzieciom i młodzieży postanowiono uzmysłowić „że są współgospodarzami kraju i że wielkie prawa nakładają na nich również odpowiedzialne obowiązki”. „Z tego powodu – pisano w wytycznych – tak w okresie przygotowawczym, jak i na placówkach wczasowych – dzieci i młodzież swą nauką i pracą winny odpowiedzieć na pytania: »Co ty zrobiłeś dla Polski Ludowej? Czy zasłużyłeś na wczasy? Czy pomagałeś w realizacji Planu 6-letniego? Czym pomogło koło ZMP, drużyna harcerska, zastęp, ogniwo?«”¹⁴⁷.

Omawiany kierunek wychowawczy znajdował wyraz również w tematyce imprez i uroczystości świetlicowych. W czasopiśmie „Świetlice Dziecięce” drukowano teksty odpowiednich montażu słowno-muzycznych. W marcu 1949 r. zamieszczono tam m.in. *Tren na śmierć gen. Świerczewskiego* autorstwa Mieczysława Jastruna, pieśń *Śmierć generała* (muzyka Henryk Swolkień, słowa Robert Stiller)¹⁴⁸. Miesiąc później w periodyku ukazały się z zaleceniem wyko-

¹⁴⁴ AGKZHP, ZMP 66/IV, Wytyczne wychowania na placówkach letnich dla dzieci i młodzieży w 1953 r., Ministerstwo Oświaty nr Op. 3-2002/53, Warszawa 25 kwietnia 1953 r.; Okólnik nr 10 z 16 marca 1952 r. (Op 3-874/52) w sprawie uzupełnień do „wytycznych wychowania na placówkach wczasów letnich dla dzieci i młodzieży”, do „wytycznych organizacyjno-programowych akcji wczasów w mieście” oraz do „wytycznych do pracy wychowawczej w dziecińcach wiejskich” z 1951 r., „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 5 z 28 marca 1952 r., poz. 44.

¹⁴⁵ AAN, MO 15, Protokół nr 2 z posiedzenia Kolegium Ministerstwa Oświaty, które odbyło się 25 stycznia 1951 r., s. 53.

¹⁴⁶ *Planowanie pracy wychowawczej na kolonii*, „Świetlice Dziecięce”, nr 7–8 z lipca–sierpnia 1949 r.; *Planowanie pracy wychowawczej na kolonii*, „Świetlice Dziecięce” nr 7 z lipca 1950 r.; AAN, MO 15, Potokół nr 2 z posiedzenia Kolegium Ministerstwa Oświaty, które odbyło się 25 stycznia 1951 r., s. 53–54.

¹⁴⁷ GKZHP, ZG ZMP 64, ZG ZMP do Zarządów Wojewódzkich, Powiatowych, Miejskich i Dzielnicowych ZMP, Warszawa 12 marca 1952 r.

¹⁴⁸ „Świetlice Dziecięce”, nr 3 z marca 1949 r.

rzystania w imprezach świetlicowych: *Elegia o śmierci Waryńskiego Władysława Broniewskiego* i *Bolesław Bierut* Zdzisława Sachnowskiego¹⁴⁹.

Wśród uroczystości i obchodów mających służyć propagandzie osiągnięć Polski Ludowej szczególną rolę miały spełnić te, które organizowano z okazji jej dziesięciolecia w 1954 r.¹⁵⁰. Dwa lata wcześniej podobną rolę miały spełniać uroczystości związane ze Złotem Młodych Przodowników – Budowniczych Polski Ludowej¹⁵¹ oraz kampania propagandowa wokół projektu konstytucji PRL. Ta druga miała objąć dzieci od klasy IV szkoły podstawowej. W jej wyniku uczniowie mieli zrozumieć, że projekt Konstytucji „wyrósł z najbardziej postępowych i rewolucyjnych tradycji naszego narodu, z wiekowej historii walk klasowych i dążeń wyzwolenicznych polskich mas ludowych, a przede wszystkim klasy robotniczej”¹⁵².

„Odwilż”

Pierwsze poważniejsze głosy krytyki obowiązującego systemu oświaty i wychowania dzieci pojawiły się w prasie polskiej w grudniu 1952 r. Zapoczątkował je opublikowany w „Nowej Kulturze” i najpewniej inspirowany przez redakcję *List Miecia*¹⁵³, dziesięcioletniego ucznia klasy IV na temat podręcznika historii Polski Missalowej i Schoenbrenner. Zarzucano mu zbytnią obszerność i niedostosowanie treści do możliwości intelektualnych uczniów. Do polemiki na temat programów w 1953 r. włączyła się „Nowa Kultura” i „Głos Nauczycielski”. W 1954 r. podano w wątpliwość sens wprowadzenia współzawodnictwa jako środka wychowawczego w przedszkolu. Zdaniem Natalii Machałowej w młodszych grupach przedszkolaków było ono w ogóle niezrozumiałe¹⁵⁴.

Rezultatem prasowej krytyki były przede wszystkim zmiany dotyczące programów szkolnych. W zarządzeniu ministra oświaty z 6 maja 1954 r.¹⁵⁵ w spra-

¹⁴⁹ „Świetlice Dziecięce”, nr 4 z kwietnia 1949 r.

¹⁵⁰ AAN, MO 603, Okólnik nr 26 z 31 sierpnia 1954 r. (GM 1-2377/54 r.) w sprawie X-lecia Polski Ludowej. Wytyczne dla szkół i placówek oświatowo-wychowawczych; zob. również „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 12 z 25 września 1954 r., poz. 101, s. 57.

¹⁵¹ AAN, MO 3602, Ministerstwo Oświaty, Pismo nr WP 2-159/52, Warszawa 12 kwietnia 1952 r., s. 2.

¹⁵² Okólnik nr 4 z 15 lutego 1952 r. (II Śr-1238/52) w sprawie udziału młodzieży szkolnej w ogólnonarodowej dyskusji nad projektem Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 2 z 15 lutego 1952 r., poz. 20.

¹⁵³ „Nowa Kultura” nr 51/52 z 21 grudnia 1952 r.

¹⁵⁴ Okólnik nr 4 z 15 lutego 1952 r. (II Śr-1238/52) w sprawie udziału młodzieży szkolnej w ogólnonarodowej dyskusji nad projektem konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 2 z 15 lutego 1952 r., poz. 20.

¹⁵⁵ „Dziennik Ustaw”, nr 7 z 6 maja 1954 r., poz. 53.

wie instrukcji programowej i podręcznikowej dla szkół jedenastoletnich ogólnokształcących stwierdzono, że podjęto prace nad ulepszaniem programów nauczania. Już w roku szkolnym 1954/1955 dokonano najniezbędniejszych skrótów i poprawek w programach języka polskiego, rosyjskiego, historii, nauki o konstytucji, matematyki, chemii, biologii, geografii, astronomii, logiki i wychowania fizycznego. W klasach I–IV dokonano poprawek z gramatyki i ortografii oraz historii dla klasy IV. W wyniku zmian liczba godzin w szkole podstawowej zmniejszyła się z 202 tygodniowo (1949 r.) do 184 (1954 r.)¹⁵⁶. W 1955 r. ograniczono liczbę egzaminów promocyjnych (zrezygnowano z nich w klasie IV), zmniejszono liczbę przedmiotów egzaminacyjnych we wszystkich klasach¹⁵⁷. W tym samym roku Ministerstwo Oświaty okólnikiem z 28 września zezwoliło na organizowanie nauczania jednego z języków zachodnioeuropejskich od klasy V w niektórych szkołach jedenastoletnich i podstawowych w dużych miastach¹⁵⁸.

W 1956 r. nastąpiła wymowna zmiana w ukazywaniu historii ZSRR. Z programów nauczania usunięto nazwisko Józefa Stalina. W temacie „ZSRR po II wojnie światowej” wykreślono hasło „olbrzymie plany i zamierzenia gospodarcze (nawadnianie pustyń i stepów), stalinowski plan zalesiania, nowa agrotechnika”¹⁵⁹. W listopadzie 1956 r. pod wpływem krytycznych głosów Ministerstwo Oświaty zawiesiło nauczanie „Nauki o konstytucji”¹⁶⁰. W tym samym roku oficjalnie „rehabilitowano” pedagogiczny dorobek Janusza Korczaka¹⁶¹. Nastąpiła również liberalizacja w zakresie nauczania religii i przejściowe jej wprowadzenie do szkół¹⁶². Zmieniło się oblicze harcerstwa powracającego do swych tradycyjnych korzeni i atrakcyjnych metod pracy.

Dla nauczycieli istotne było ograniczenie instrumentów, za pomocą których ich indoktrynowano. Ministerstwo zrezygnowało z obligatoryjnego, kończącego się egzaminem kształcenia ideologicznego i organizowania konferencji sierpniowych (po raz ostatni odbyły się w 1956 r.) .

¹⁵⁶ B. Potyrała, *Oświata w Polsce w latach 1949–1956 (...)*, s. 77–82.

¹⁵⁷ *Historia wychowania. Wiek XX (...)*, s. 363–364; dyskusja na ten temat: zob. AAN, MO 21, Protokół nr 2(65) z posiedzenia Kolegium Ministerstwa Oświaty, które odbyło się 2 lutego 1955 r., s. 70.

¹⁵⁸ Okólnik nr 28 z 29 września 1955 r. (SO 3-6074/55) w sprawie nauki języków zachodnioeuropejskich w szkołach ogólnokształcących, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 13 z 20 października 1955 r., poz. 123.

¹⁵⁹ B. Jakubowska, *op.cit.*, s. 283.

¹⁶⁰ F. Mielczarek, *op.cit.*, s. 77.

¹⁶¹ Zob. I. Merżan, *Wspomnienia o Korczaku*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 11 z listopada 1956 r.

¹⁶² Zob. Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 16 z 1956 r., poz. 156; Zarządzenie Ministra Oświaty z 26 stycznia 1957 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych nauczycieli religii w szkołach podstawowych i średnich, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 1 z 1957 r., poz. 4.

Wskazane decyzje, wywołane przemianami politycznymi Października '56 oznaczały stopniowe odchodzenie od stalinowskich koncepcji wychowawczych. Bez wątpienia ważną rolę w tym dziele odegrała osobowość nowego ministra oświaty, partyjnego liberała Władysława Bieńkowskiego. Jak się miało wkrótce okazać niektóre z tych zmian były jedynie przejściowymi koncesjami wywołanymi stanem nastrojów społecznych. Dotyczyło to przede wszystkim nauczania religii, już wkrótce ponownie usuniętej ze szkół. Polscy komuniści nadal dążyli do zachowania, a nawet rozszerzenia swego wpływu na wychowanie dzieci. Zmieniły się niektóre metody; nie zmienił się jednak cel tych działań.

Dokonana analiza udowadnia, że władze państwowe w omawianym okresie podjęły wiele istotnych działań zmierzających do stalinizacji wychowania dzieci. Świadczą o tym podejmowane rozwiązania organizacyjne, zmiany modelu wychowawczego, nowe regulacje funkcjonowania placówek opiekuńczych i oświatowo-wychowawczych. Skala podjętego wysiłku zadziwia swoją wielkością. Godna lepszej sprawy była szczegółowość przyjętych rozwiązań oraz – zwłaszcza w przypadku TPD – pomysłowość i ofiarność w ich realizacji.

Jak przebiegała ona w stalinowskiej codzienności, na jakie napotykała opory i jakie wywoływała konflikty – to wdzięczne, choć nienajłatwiejsze nowe pole dla badań najnowszej historii społecznej Polski.